

Gravfältet på Sandudden

Arkeologisk undersökning av brandgrav RAÄ 233 samt del av gravfältet RAÄ 217, inom fastigheten Erstad 2:9, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Gravfältet på Sandudden

Arkeologisk undersökning av brandgrav RAÄ 233 samt del av gravfältet RAÄ 217, inom fastigheten Erstad 2:9, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Jönköpings läns museums dnr: 2018-112
Länsstyrelsens dnr: 431-5196-2018

Rapport, foto och ritningar: Anna Ödeén
Illustration omslag: Calle Ödeén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: TMG Tabergs, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK)
är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2019

Innehåll

Sammanfattning och åtgärdsförslag.....	5
Inledning.....	7
Målsättning och metod.....	8
Underkonsulter.....	10
Topografi.....	10
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	11
Lämningarna runt Hospitalet.....	12
Förromersk och romersk järnålder på Visingsö.....	13
Tidigare undersökningar.....	21
I närområdet.....	21
Resultat.....	23
Grav A800.....	23
Grav A820.....	25
Grav A858.....	31
Fynd.....	32
Metalldetektering 2017.....	32
Undersökningen 2018.....	38
Diskussion.....	39
En plats betydelse.....	39
Markering av flatmarksgravar.....	40
Har gravarna haft överbyggnader?.....	41
Brända ben och skelettgravar.....	42
Vapengravar.....	43
Vapengraven på Södra gravfältet.....	45
Förstörda vapen.....	48
Administrativa uppgifter.....	49
Referenser.....	50
Arkiv.....	50
Otryckta källor.....	50
Tryckta källor och litteratur.....	50

Bilagor

Bilaga 1. Vedartsanalys.....	53
Bilaga 2. ¹⁴ C-analys ben.....	57
Bilaga 3. ¹⁴ C-analys trä.....	61
Bilaga 4. Makrofossilanalys.....	63
Bilaga 5. Rapport osteologi.....	67
Bilaga 6. Rapport konservering undersökning 2018.....	71
Bilaga 7. Rapport konservering metalldetektering 2017.....	77
Bilaga 8. Del av Fredbergers dokumentation.....	95
Bilaga 9. Anläggningstabell.....	103

Sammanfattning och åtgärdsförslag

I området för gravfältet RAÄ 217, Visingsö socken, har en undersökning genomförts av de gravkonstruktioner som våren 2018 var på väg att falla ut i rasbranten mot Vättern. Undersökningen genomfördes i augusti 2018.

Det rörde sig om två stenpackningar (A820 och A858), som nu är delundersökta och som i den undersökta delen innehöll ett fåtal brända ben. Benen, som var från människa, har daterats till romersk järnålder.

I samband med undersökningen upptäcktes ännu en brandgrav (A800) som var belägen omkring 100 meter längre norrut utmed rasbranten, från RAÄ 217 räknat. Det var en urnebrandgrop varav hälften redan rasat ut när den upptäcktes och ben samt keramik kunde även samlas in i rasbranten. I urnebrandgropen fanns ben från en vuxen, ej gammal individ, troligen en kvinna. Den graven var från förromersk järnålder.

Vid undersökningen påträffades följande fynd: brända ben, keramik, en järnkniv, en eventuell del av sax i järn, en slaggbit samt ett flintasplitter.

Det är endast en mindre del av gravfältet som har undersökts och området ligger ständigt i farozonen för mer erosionsskador. Observeras bör också att gravfältet inte är avgränsat. Jönköpings läns museum anser att ett helhetsgrepp bör tas av området genom en större räddningsundersökning.

Jönköpings läns museum har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 64E 3gN. Skala 1:10 000. Cirkeln markerar området för de undersökta gravarna.

Inledning

På nordöstra udden av Visingsö finns ett nyupptäckt gravfält, RAÄ-nr Visingsö 217 med fyra intilliggande gravar, RAÄ-nr Visingsö 222. Gravarna ligger utsatt på kanten vid rasbranten ut mot Vättern och de upptäcktes 2015 i och med att benen i en skelettgrav låg blottade. Våren 2018 gjorde vi ett besök på platsen och kunde konstatera att fler stenpackningar var på väg att erodera ut varför kontakt togs med Länsstyrelsen (figur 2). Vi fick medel att undersöka de två anläggningar som låg synliga. Det rörde sig om två stenpackningar A820 och A858. När arbetet sedan inleddes gjordes en besiktning av rasbranten även söder och norr om anläggningarna och då påträffades ännu en grav. Det var en urnebrandgrop varav halva redan rasat ut. Vi hade möjlighet att undersöka och dokumentera även denna anläggning inom ramen för föreliggande undersökning, som fick RAÄ-nr Visingsö 233. Den sammanlagda med maskin avbanade ytan var 50 m², varav endast cirka 10 m² vid de tre gravarna totalundersöktes ner till underliggande grund.

Uppdraget genomfördes i slutet av augusti 2018 inom fastigheten Erstad 2:9 och beställare var Länsstyrelsen i Jönköpings län. Fält- och rapportansvarig var Anna Ödeén, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Figur 2. Lotten Haglund vid rasbranten som hade kraftiga erosionskador vid besöket i april 2018.

Figur 3-4. Ovan: A858 som den såg ut när vi påbörjade undersökningen. Nedan: A820 vid samma tillfälle.

Målsättning och metod

Målsättningen med undersökningen var att undersöka, dokumentera, provta och ta bort de anläggningar som låg i rasbranten. Även matjorden, i direkt anslutning till anläggningarna undersöktes.

Först avbanades en yta på omkring 50 m² med hjälp av maskin. Ytan avsöktes med metalldetektor och även rasmassorna på stranden detekterades och undersöktes för hand. Därefter utgick vi från de stenpackningar som var synliga i rasbranten och arbetade oss ner genom matjorden tills de var synliga. Det var en sammanlagd yta på knappt 10 m² som undersöktes ner till steril mark och där samtliga anläggningar togs bort. All matjord sållades och metalldetektor användes kontinuerligt under arbetet. Sållning av matjorden inom fornlämningen är tidskrävande då den består av mycket lerig jord. Det handlar om att hålla leran lagom fuktig, inte för torr och inte för våt. Vi täckte undersökningsytan med presenning under nat-

Figur 5-6. Grävbilder som visar schaktning, metallde-
tektering och handgrävning.

Figur 8-9. Grävbilder. Ovan: undersökning av urnebrandgrop A800. Nedan: inmätning av A858.

ten för att behålla fuktigheten. Framkomna anläggningar grävdes i plan och ritades för hand på millimeterpapper. Referensstenar och schakt mättes in med nätverks RTK.

Ytan över urnebrandgropen grävdes däremot upp för hand och graven undersöktes sedan i profil. Det var också en stor mängd ben och fyllning från graven som låg utrasat i branten. Allt sållades. Profilen ritades för hand på millimeterpapper. Fotografering av arbetet med gravarna har skett kontinuerligt.

Underkonsulter

Vedartsanalysen har genomförts av Erik Danielsson, Vedlab i Glava. Ansvarig för ^{14}C analysen var Göran Possnert på Ångströmlaboratoriet vid Uppsala Universitet. Sofi Östman och Ivanka Hristova på Miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå Universitet ansvarade för makrofossilanalysen. Den osteologiska analysen genomfördes av Anna Kloos Andersson i Värnamo. Konserveringen utfördes av Max Jahrehorn Oxider AB, Kalmar.

Topografi

Ytan som var aktuell för undersökningen ligger i ett flackt område, 90 meter över havet, på den nordöstliga spetsen av Visingsö (figur 1). Rasbranten som avgränsade ytan var omkring 1,5 meter hög, detta förändras ständigt och vid undersökningen 2015 var den 2 meter hög. Strandkanten intill rasbranten förändras också och skiftar i bredd mellan någon enstaka meter till 7-8 meter allt eftersom strömmarna och vindarna växlar. Då rasbranterna inte har något som helst skydd, som till exempel växande träd, blir erosionen här större än på andra sträckor runt ön. Att Visingsö har dessa problem är dock inget nytt, det går att läsa om i diverse historisk litteratur (Ödeén 2016).

Området som vi undersökte var beväxt med vall, urnebrandgro-

pen låg i en åkerren och jordarten i området är mer eller mindre kompakt lera, vilkens geologiska benämning är moränlera. Berggrunden består av skiffer och sandsten, den så kallade Visingsöformationen, som är en 1000 meter tjock lagerserie runt Vättersänkan. Den finns bland annat på Vätterns botten, där Visingsö är ett uppstickande parti (Hjort 1987).

Fornlämnings- och kulturmiljö

Den rika kulturmiljön på Visingsö har gjort att hela ön klassats som riksintresse för kulturmiljövården. I Riksantikvarieämbetets förteckning över riksintressanta kulturmiljöer anges Visingsö som en "Ovärderlig miljö med rika lämningar från forntid, medeltid och Brahetid..." (Riksantikvarieämbetet 1990).

På Visingsö finns omkring 800, nu kända, förhistoriska gravar och flertalet av dessa är koncentrerade till det höjdrönet där de stora gravfälten ligger. Höjdrönet som går i öns längdriktning består av lättare, mer sandiga och grusiga jordarter. För en genomgång av kända lämningar från äldre järnålder på ön samt undersökningen av vapengraven, nr 236, vid Södra gravfältet se nedanstående kapitel.

Den norra delen av ön, med sina mer kompakta lerhaltiga jordar har tidigare varit mer anonym när det kommer till fornlämningar. Det som, innan det nu aktuella området upptäcktes, fanns registrerat i närområdet var RAÄ-nr Visingsö 147:1 som ligger 600 meter västerut. Det är fyndplatsen för en skafthålsyxa som hittades på 1980-talet. Två kilometer i nordvästlig riktning har en del av en löpare till en handkvarn hittats. Den har fornlämningsnummer RAÄ-nr Visingsö 94:1 (figur 1).

Idag har dock området vid Sandudden utökat sina kända lämningar avsevärt (figur 1). Det rör sig om gravar, härdar och lösfynd som ligger på en närmare 200 meter lång sträcka utmed rasbranten (Ödeén 2016 och 2017).

Förutom de synliga lämningarna finns också indikationer på mänsklig närvaro och aktivitet via ett annat källmaterial. Ådel Vestbø-Franzén, kulturgeograf vid Jönköpings läns museum, har gjort en genomgång av det äldre kartmaterialet som rör Edboängen. Edboängen är just det område där gravfältet ligger. Namnet i sig avslöjar vad platsen brukats för och den försåg flera gårdar och byar på ön med hö. På 1700-talet var det flera hemman som hade en utjord på Edboängen (Agertz och Vestbø-Franzén 2008). Platsen tas upp i det historiska källmaterialet redan 1410 då Alvastra kloster bland annat får *ena skötning i ængenne* som pant för ett lån. Vestbø-Franzén tolkar den tegstruktur med omslutande ramar, som man kan se i de äldre kartorna, som en bild av äldre bebyggelselägen samt åkermark, ängsmark, betesmark och en fågata. Utifrån det anser hon att Edboängen överlagrar en äldre by med spridd tomtbebyggelse. Det skulle betyda att det har funnits en numera

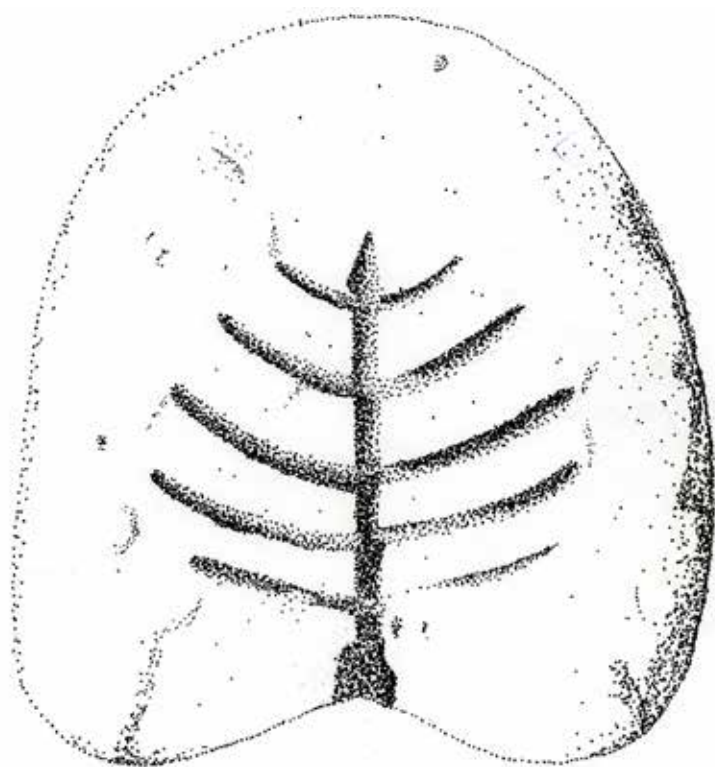
okänd och bortglömd by på öns nordöstligaste spets. Av den ser vi inget ovan mark idag, men det går alltså att se i de äldre kartorna.

Namnet Erstad nämns i de skriftliga källorna redan år 1294 då det skrivs *Agurstadhir*. Förleden *augur* kan vara i betydelsen spets, udde eller den något yngre förleden *äre* som är i betydelsen gråal. Efterleden *stad* är i betydelsen plats för verksamhet, gård (Agertz 2008).

Lämningarna runt Hospitalet

Omkring 2 kilometer västerut från undersökningsområdet räknat är platsen för en minnessten. Stenen flyttades på 1950-talet, men båda platserna finns utmärkta i Fornminnesregistret. Stenen är rest av Per Brahe och idag är graniten tyvärr så vittrad att det inte går att läsa hela texten. Enligt 1933 års inventering stod det: *Här har stådt spetalz kiörekan. Pet Brahe C.IV. Ano MDLXXX*. Senare års forskning ifrågasätter dock om det verkligen var en kyrka som stod på platsen. Det fanns ett hemman som hette Odstad och senare Ödestada och som i jordeboken från mitten av 1500-talet tas upp mellan Erstad och Ed i längden. Utifrån placeringen i jordeboken bör det ha legat på norra delen av ön. På den här gården inrättades under sent 1500-tal Hospitalet av greve Per Brahe den äldre enligt de skriftliga källorna (Agertz och Vestbö-Franzén 2008). Platsen har med andra ord ingen medeltida bakgrund.

Det har dock gjorts andra intressanta iakttagelser och fynd i området runt fastigheten Hospitalet, som inte finns upptagna i

Figur 10. Illustration, av hällen som påträffades vid Hospitalet, Anna Ödeén.

fornminnesregistret. De tas upp i brevväxling som finns i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA. Först skriver August Eckerberg på Visingsö den 19 augusti 1929 ett brev till Riksantikvarien där han tar upp ett par problem. Det gäller dels minnesstenen över "Spetalskyrkan" som har fallit omkull (den platsen är utmärkt i dagens FMIS med RAÄ-nr Visingsö 15:1) och som han tycker borde resas. Detta görs också, men inte förrän på 1950-talet. Dessutom redogör Eckerberg för hur hemmansägare Axel Ekman på gården Hospitalet har stött på en sandstenshäll i ett dike intill sin gård. Ekman tyckte att stenen hade inristningar och lyfte upp den (figur 10). Under den låg jord blandad med kol, aska "och med talrika benrester av varierande storlek och med samma utseende som i andra på Visingsö funna järnåldersgravar". Enligt Ekman ligger en liknande häll omkring 20 meter åt väster, här nämns dock inga inristningar. (Dessutom pekar Eckerberg i sitt brev på ett utnämmande av ombud för Riksantikvarieämbetet på Visingsö som han anser anmärkningsvärt eftersom personen är inkompetent, men det lämnar vi därhän nu.) Det kom att dröja nästan två år innan Karl-Alfred Gustavsson i juni 1931 besökte platsen på uppdrag av Riksantikvarien. I brev till sin uppdragsgivare beskriver han den omkullfallna minnesstenen samt hällen med inristningar. Han anser att det rör sig om en sentida tjärbränningshäll och att det därför inte rör sig om någon fornlämning. De brända benen och kolet nämns inte. Inte heller verkar han ha försökt hitta den andra stenen. Den ristade hällen står nu i hembygdsgården på Visingsö.

Jag anser att platsen är av intresse. Det har setts brända ben, kol och sot/aska på platsen och det låter på beskrivningen misstänkt likt en förhistorisk grav. Stenar likt den som hittades har använts som tjärbränningsstenar eller för tillverkning av en biprodukt till tjäran, detta finns dokumenterat, men då borde det finnas något litet spår av sot, kol eller tjära på stenen. Det gör det inte. En liknande sten har också hittats i byn Tunnerstad mitt på ön. Den påträffades i stensättningen till en gammal brunn, på cirka 1 meters djup. Brunnen skulle läggas igen någon gång på 1970-talet och stenen förvaras i dag på gården som heter Tunnerstad Bengtsgård. Dessa två stenar är intressanta och kan bli föremål för vidare studier.

Förromersk och romersk järnålder på Visingsö

När gravfältet på Sandudden anlades under förromersk och romersk järnålder, vad skedde då på övriga delar av ön? Nedan följer en genomgång av det arkeologiska materialet från ön och från äldre järnålder. Det rör sig inte om fullständig sammanställning, det är endast de fynd och anläggningar som finns medtagna i rapporter och i publikationer och som har daterats.

Om man först gör en snabb utblick över den europeiska kontinenten skedde en stark kulturutveckling. Kelterna expanderade omkring Kristi födelse och det romerska riket utökades också

norrut. Handeln på floderna i Europa var livlig och män från det som idag är norra Europa tog värvning i den romerska armén. Dessa förändringar gav också ett visst avtryck i våra trakter. Yngre romersk järnålder har ofta framhävts som en tid av oro och vissa anser att det hänger samman med befolkningstryck och överexploatering. En kamp om knappare resurser kan var effekten av detta med påföljande krig och plundring. Nicklasson som i sin avhandling behandlar vapengravar i det som är dagens Sverige ser under den här tiden en ny militär krigarklass där en betoning framförallt verkar ligga mer på ledarskap än på tapperhet och krigsinsats. Flera av dessa personer kan ha tränats i den romerska armén. Han skriver också att Norden inte bara fick importerade vapen och lyxvaror utan också tänkesätt och kultur. Detta kan ha lett till att samhället förändrades (Nicklasson 1997).

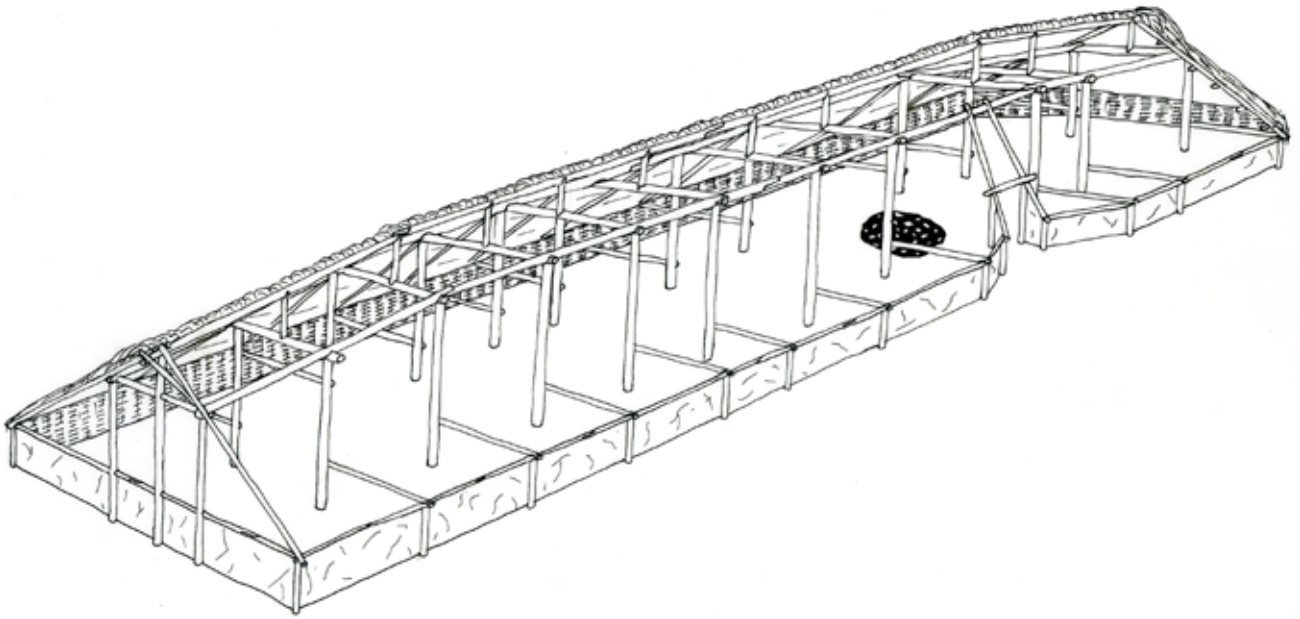
Det skedde också en viss förändring av klimatet med en torrare, varmare period och den agrara produktionen ökade (Burenhult 2000). Man kan också se att bebyggelsen började växa samman och förtätas i vissa områden. På Visingsö ser vi ortnamn med efterledet -inge, -stad, -lösa, och -by vilka vissa ortnamnsforskare menar kan gå tillbaka till äldre järnålder. Det kan också peka mot just ett nytt bosättningsmönster där spridda ensamgårdar samlas till mindre byenheter (Lindqvist 1980). Dessa byenheter stämmer dock inte överens med dagens byar på ön vilka troligen vuxit fram under loppet av vikingatid och tidig medeltid (Jansson 2009).

Boplatser/hus

Genom senare års undersökningar av framförallt boplatser och med hjälp av naturvetenskapliga analysmetoder som ¹⁴C-datering har vi fått en inblick i hur Visingsöborna har levt under äldre järnålder. Bland annat har tre långhus från äldre järnålder undersökts.

Det har kunnat beläggas vid undersökningar av äldre järnåldersboplatser på andra håll att det var vanligt att hus förflyttades inom boplatsoområdet. En tolkning av det är att den tidens bosättningar i högre grad legat på odlingsbar mark och att behovet av mer åker- eller ängsmark har drivit fram förändringar (Jansson 2009 och där anförd referens). Detta kan också vara ett avtryck av knappare resurser.

Ett långhus stod i området vid Brahekyrkan. Det var 34 meter långt och daterades till tiden runt Kristi födelse. Runt huset fanns en mängd boplatslämningar varav sex har daterats till förromersk och romersk järnålder (Jansson 2009 och figur 11). Omkring 1 kilometer västerut i Rökinge har också ett långhus undersökts. Det är något äldre och är daterat till förromersk järnålder 400–300 f.Kr. Huset var 28 meter långt och omgavs bland annat av en härd, en hägnad och två större gropar varav den ena tolkades som en brunn. Lämningarna är daterade till samma tid (Ödeén 2009). Mot öns södra udde i byn Näs undersöktes ett tvåskeppigt hus från romersk

Figur 11. Rekonstruktion av långhuset som påträffades vid Brahekyrkan. Teckning Anders Gutehall.

järnålder, även runt detta låg en mängd boplatsslämningar varav två har daterats till förromersk och romersk järnålder (Ödeén 2008).

Ytterligare en arkeologisk undersökning som har frilagt en mängd boplatsslämningar är den som gjordes av en skärvstenshögen under åren mellan 1979 och 1991 i samband med sommarkurser i arkeologi. En cirka 10 x 20 meter stor yta togs upp och förutom skärvstenshögen framkom ett 40-tal boplatssindikerande anläggningar som härdar, kokgropar och stolphål. Två av dessa daterades till perioden förromersk – romersk järnålder (Borg och Ödeén 2013). Själva skärvstenshögen är daterad till bronsålder, men med tanke på omkringliggande anläggningars ålder kan de översta lagren i högen vara av yngre datum.

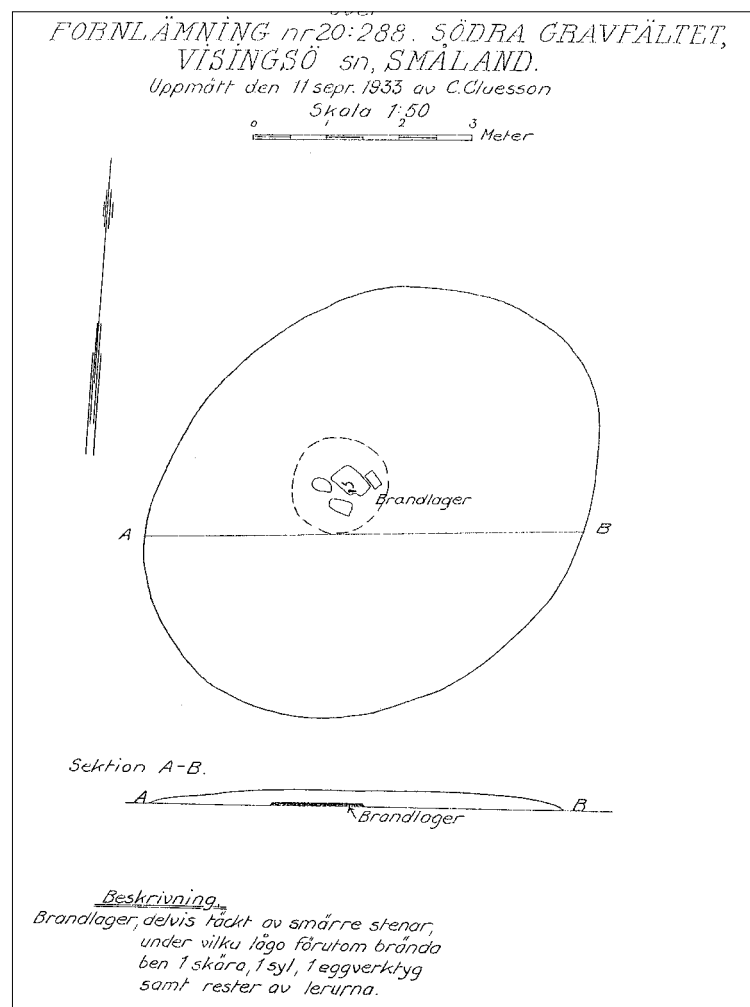
Det finns också anledning att nämna en undersökning som genomfördes 1967 strax intill Södra gravfältet. Inom en 1200 m² stor yta framkom 35 anläggningar och utifrån beskrivningen att döma rörde det sig framförallt om härdar och kokgropar. De är inte daterade, men det är sannolikt att vissa hör hemma i äldre järnålder. I anläggningarna framkom keramik, järnföremål och brända ben. I en anläggning, nr 22 som var en större grop, samlades 1/2 liter brända ben in (Linderöth 1968). Det låter misstänkt likt en förhistorisk grav i form av en brandgrop.

Äldre järnålder, som har behandlats i det här kapitlet, är en lång tidsperiod som sträcker sig från 500 f.Kr. till 400 e.Kr. vilket är närmare tusen år. Det har gjorts få exploateringsundersökningar och större markinsatser på Visingsö, istället är det små arkeologiska punktinsatser som ger oss nya bitar till öns förhistoriska boplatsspussel. Genom dessa små insatser kan man ändå se att det är på de lättare jordarna, som råder på öns höjdrön och framförallt

på dess sydöstra delar som man har valt att lägga sina boplatser. Tidigare har vi också sett en koncentration av gravarna till dessa områden, något som dock i och med gravarna på Sandudden har förändrats. Kanske måste vi tänka i andra banor även när det gäller boplatserna. Att man har odlat i större skala på de hårda lerorna som råder är tveksamt. Kanske har man där istället valt att rikta in sig på boskapsskötsel.

Gravar och fynd

1933 undersökte Claes Claesson en grav som utifrån sina föremål daterades till tiden runt Kristi födelse. I en oval, 5 × 7 meter, flack hög låg fyra flata stenar och under dessa i en grund grop, brända ben, en skära, en pryl med fyrkantig tånge, en krumkniv samt resterna av lerurnan (Claesson 1933 och figur 12). Krumkniven och tången har tolkats haft ett samband med läderbearbetning. Redskapskombinationen krumkniv och pryl är typisk för Östergötland och Öland och har påträffats i både mans- och kvinnogravar från förromersk och romersk järnålder (Ödeén 2002 och här anförd litteratur).

Figur 12. Del av Claessons dokumentation från undersökningen av graven på Södra gravfältet.

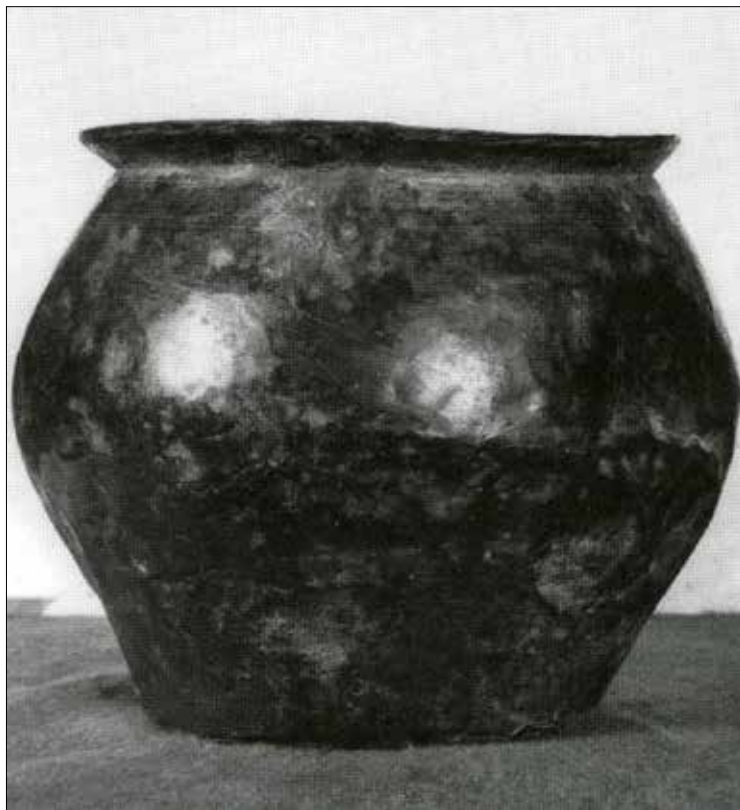
På Mellersta gravfältet har också gravar från äldre järnålder undersökts. Tyvärr har de flesta av dessa undersökningar skett efter stormars framfart där rotvältor orsakat skador och då ges det sällan tillfälle att totalundersöka en grav utan endast den skada som skett och dess direkta närområde. Efter stormen som drog fram över Småland 17 november 1995 kunde dock större delen av en grav undersökas. Det rörde sig om en mindre hög med nr 159. Under och i den här högen fanns inte mindre än tre, eventuellt fyra gravgömmor, varav två hade anlagts innan högen uppfördes. Alltså en liknande konstruktion som vid vapengraven, nr 236, på Södra gravfältet (se nedanstående kapitel). Högen på mellersta gravfältet var från vikingatid men under denna låg en konstruktion av kantställda skifferhällar som stratigrafiskt hörde till äldre järnålder samt en urnebrandgrop från övergången romersk järnålder-folkvandringstid (Gustafsson 1999). Så här ser det också ut på andra platser, bland annat i Västergötland; urnegravfälten återfinns under högrävfälten. När de yngre gravarna anlades bör dock de äldre ha varit fullt synliga och därmed medvetet byggts över (Artelius och Lindqvist 2007).

Efter stormen Gudrun 2005 påträffades en skadad grav på Mellersta gravfältet, i en stenpackning som tidigare ej varit synlig ovan mark och som låg strax söder om en hög. I den här stenpackningen låg brända ben av en ung kvinna, en välbevarad bronsfibula, bränd lera och en glaspärla. Fibulan har daterat graven till romersk järnålder 200–400 e.Kr. (Ameziane 2006). Ännu en nyupptäckt grav, eller rättare sagt delar av en grav påträffades efter stormen Egon 2015. Det rörde sig också om en stenpackning som inte kunde ses ovan jord. I denna var en vuxen, medelålders man begravd som levde under romersk järnålder, 130–330 e.Kr. (Ödeén 2015). Vi tycker oss kunna se ett mönster på Mellersta gravfältet av flatmarksgravar som ligger under och mellan befintliga, synliga högar och stensättningar. De gravar som har undersökts och daterats till äldre järnålder ligger centralt placerade inom gravfältet. En tolkning är att det var där som gravfältet började anläggas för att sedan utvidgas och byggas på allt eftersom (Ödeén 2016).

Inom Norra gravfältet har inga undersökningar skett under senare tid, däremot undersöktes ett 80-tal gravar och togs bort under tidigt 1900-tal. Om man ser till de beskrivningar som finns från dessa undersökningar och framförallt utifrån fynden, hör de till största delen hemma i yngre järnålder. En tredjedel av gravarna var fyndtomma eller innehöll endast sotlager och brända ben. Idag skulle detta fyndmaterial ge oss en möjlighet till datering och analyser av gravarna, vilka utifrån beskrivningen kan höra hemma i äldre järnålder. Förekomsten av flatmarksgravar på Visingsö är intressant och visar på att antalet äldre järnåldergravar är betydligt större än vad som kan ses ovan jord. Det visar också på en kontaktyta mot bygderna runt Vättern. Andra gravtyper från

äldre järnålder är domarringar, resta stenar, treuddar och runda, flacka stensättningar.

Det första kända fyndet från äldre järnålder, och ett speciellt sådant, gjordes redan år 1655 då en bronskittel av så kallad östlandstyp hittades i en gravhög på ön (Lindqvist 1980, figur 13). Vilken gravhög som åsyftas anges tyvärr inte och jag har trots efterforskningar inte hittat svaret, men man kan följa östlandskitteln genom historien eftersom den beskrivs i flera källor. Den äldsta nedteckningen om föremålet är i vår första fornminnesinventering *Prästerskapets rannsakingar om gamble antiquiteter och monumenter* som gällande Visingsö är från 1689. Så här skriver Sveno. M. Oxelgreen, kyrkoherde på Visingsö: *Een Koppur Urna står i kyrckiockisten, den Sahl. Drotzen låtet dijt sättia, som funnetz i en högh här på Öön, aftwå wngefehr Kannors Capacitet* (Wilstadius 1942). Den här referensen anser jag är tillförlitlig, den ligger nära i tid till när bronskitteln hittades och det skulle betyda att det var greve Per själv, som ansåg att den skulle förvaras i Brahekyrkan. Detta ligger väl i linje med den tidens adliga hobby – att bygga upp ett kuriosakabinett. I kistan där kitteln förvaras finns diverse andra föremål som till exempel en lerurna, flintföremål, så kallade magstenar med mera. I Nissers verk *Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap* tas en *kopparkiättel* upp i en inventarieförteckning från 1690. Det är då ett tillägg till 1688 års inventering (Nisser 1931). Rogberg tar också upp den i sin historiebeskrivning över

Figur 13. Östlandskitteln. Foto av Claes Claesson.

Småland: *En Urna, 1 1/2. aln i omkretsen, som år 1655, fanns i en ättehö, med några människoben* (Rogberg 1770). Sjöborg nämner den också: *en oval af fornmetall arbetad buckla... och funnen i en ättehö* (Sjöborg 1830). När man söker information om Visingsö och dess historia fram till 1800-talets slut kan man alltid gå till Wilhelm Berg och hans *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap*. Han skriver också om bronskitteln och beskriver att den enligt Palmsköldska samlingarna påträffades i en öppnad större hög år 1655. Samtidigt fann man också en mindre, konstrukt arbetad kopparurna, som dock enligt Berg är försvunnen. Urnorna fördes till kansliet på Visingsborg och därifrån till kyrkan. Berg beskriver kitteln: *"Den är af ytterst tunn plåt, som på ett par ställen fräkt sönder; höjd 182 mm., diameter upptill ungefär densamma. Den är driven i ett stycke med botten, men den senare lagad på tre ställen med pålagda och medelst nitar fastsatta kopparblecksremmar; öfre kanten, som är utböjd, har på tvenne midt emot hvarandra belägna ställen hål för nitar, troligen för ett handtag eller en bygel. Nedanför kanten prydes kärlet med jemnlöpande svagt fördjupade linier"*. Det är den mest ingående beskrivningen som finns av östlandskitteln. Berg hänvisar också till Adlerbeths anteckningar från ön där denne beskriver att det i krukkan på 1750-talet fanns en lapp med påskriften: *"Anno 1655 fanns denna kruka i jorden med några människoben nedsatt i Hedendommen"* (Berg 1885).

I fornminnesregistret från 1985 finns bronskitteln upptagen och även i en inventering som gjordes av Jönköpings läns museum 1984, där det beskrivs att den står i en låst kista i sakristian (Lönn 1984). Men efter de här noteringarna försvann både kitteln och spåren efter den. Jag har vid ett par tillfällen de senaste 15 åren tillsammans med vaktmästare vid Brahekyrkan öppnat kistan för att se på östlandskitteln, men den har inte funnits på plats. I samband med det här rapportarbetet letade jag och en ny vaktmästaren vid Brahekyrkan, Markus Wetterlind, efter kitteln och lyckades till sist hitta den, undanstoppad i ett förråd. Det var förstås inte bra alls men viktigaste är att den är återfunnen.

Namnet har den här typen av kittlar fått eftersom de har hittats på flera platser på Östlandet i Norge, men också i Danmark, i Öster- och Västergötland, på Gotland och längs Norrlandskusten. Om man ser till landskapen runt Vättern har tre hittats i Östergötland (Grenbo, Granby och Lilla Harg), fyra i Västergötland (Bjällum, Essunga, Varnhem och Hallum) samt två i Närke (båda i Skäddvi). Småland är representerat med den från Visingsö (Ödeén 2002 och där anförd litteratur). Lindqvist poängterar Östergötland och öns kontakter österut. Troligen är kittlarna tillverkade i romarriket eller i dess provinser från omkring 50 e.Kr. och omkring 300 år framåt (Lindqvist 1980). Kitteln visar med andra ord på hur romerska föremål har nått Visingsö under 200–300-talen e.Kr. Kanske har den kommit genom mellanhänder och vandrat som en stafettpinne

2.000-årig bronshalsring bland gravfynden på "öa"

Amanuens Ragnhild Fredberger bearbetar nu gravfynden från Visingsö. Nedan t. h. är sköldpucklan. Det övriga är de föremål, som påträffats i brandgraven från 100 år före Kristus.

J.Ö. 27. 6. 1964.

Gravfynden vid Rönns på Visingsö har visat sig vara mer sensationella än vad man från början trodde. Mellan två vikingagravar från 1100-talet har en s. k. brandgrav, med all säkerhet från förromersk järnålder — 100 år före Kristus, påträffats.

Amanuens Ragnhild Fredberger, som nu bearbetar fynden på Länsmuseet i Jönköping, visar med stolthet på några unika fynd: en finmönstrad halsring av brons, en nål med säkerhetsnålens funktion samt ett litet lerkärl. Detta är den första brandgrav av denna typ, som hittills påträffats inom Smålands gränser. Liknande gravar finns tidigare i bl. a. Västergötland och Östergötland, och möjligt är att Visingsös läge mitt emellan dessa båda landskap har något samband med gravfyndet. De föremål som hittats i visingsögravarna förekommer mestadels så Gotland, i Danmark och Nordyskland. Vad gäller vikingagravarna, som alltså är tusen år "yngre" än brandgraven, har amanuens Fredberger där tillvaratagit en sköldpuckla. Denna är det enda återstående av en

sköld, som låg placerad över knäna på ett skelett. Fynden skall vidarebefordras till Stockholm.

Figur 14. Artikel ur Jönköpingsposten om Fredbergers undersökning av gravarna på Södra gravfältet.

mellan stormän och hövdingar. Rent teoretiskt kan det dock röra sig om direktimport, om inte från Medelhavet så eventuellt från romerska limes i Germanien.

Till fynden från äldre järnålder hör också föremålen från vapengraven och dess placering inom ett flatmarksgravfält som beskrivs närmare under kapitlet "Vapengraven på Södra gravfältet" längre fram i denna rapport. Nicklasson daterar graven med sköldbucklan och sköldhandtaget till romersk järnålder, period B1, som sträcker sig från år 0 till 70 e.Kr. (Nicklasson 1997). Lindqvist daterar den också till första århundradet efter Kristus (1980).

Inom ytan påträffades också en halsring i brons. Den består enligt fyndlistan från undersökningen av en bronsten med räfflad ovansida, som har två halvsfäriska ändknoppar utan ornament. Även Sahlström beskriver en brons Halsring från Visingsö i sin rapport över undersökningen av ett flatmarksgravfält i Horns socken i Västergötland. Den Halsringen (SHM 11495:515) är en av vad han benämner som västgötatyp vilka har halvklotformiga skållor i motsats till östgötatypen som är helgjutna, massiva eller ihåliga och med vårtor (Sahlström 1948). Halsringen som Sahlström beskriver är ett lösfynd från okänd fyndplats, men eftersom den rapporten är från 1948 så är det inte samma Halsring som den som påträffades vid Södra gravfältet 1964 (Ödeén 2002). Det finns alltså två fynd av liknande Halsringar av västgötatyp på ön. Han daterar den här typen av Halsring till förromersk järnålder, vilket är något äldre än sköldbucklans grav som har placerats i romersk järnålder.

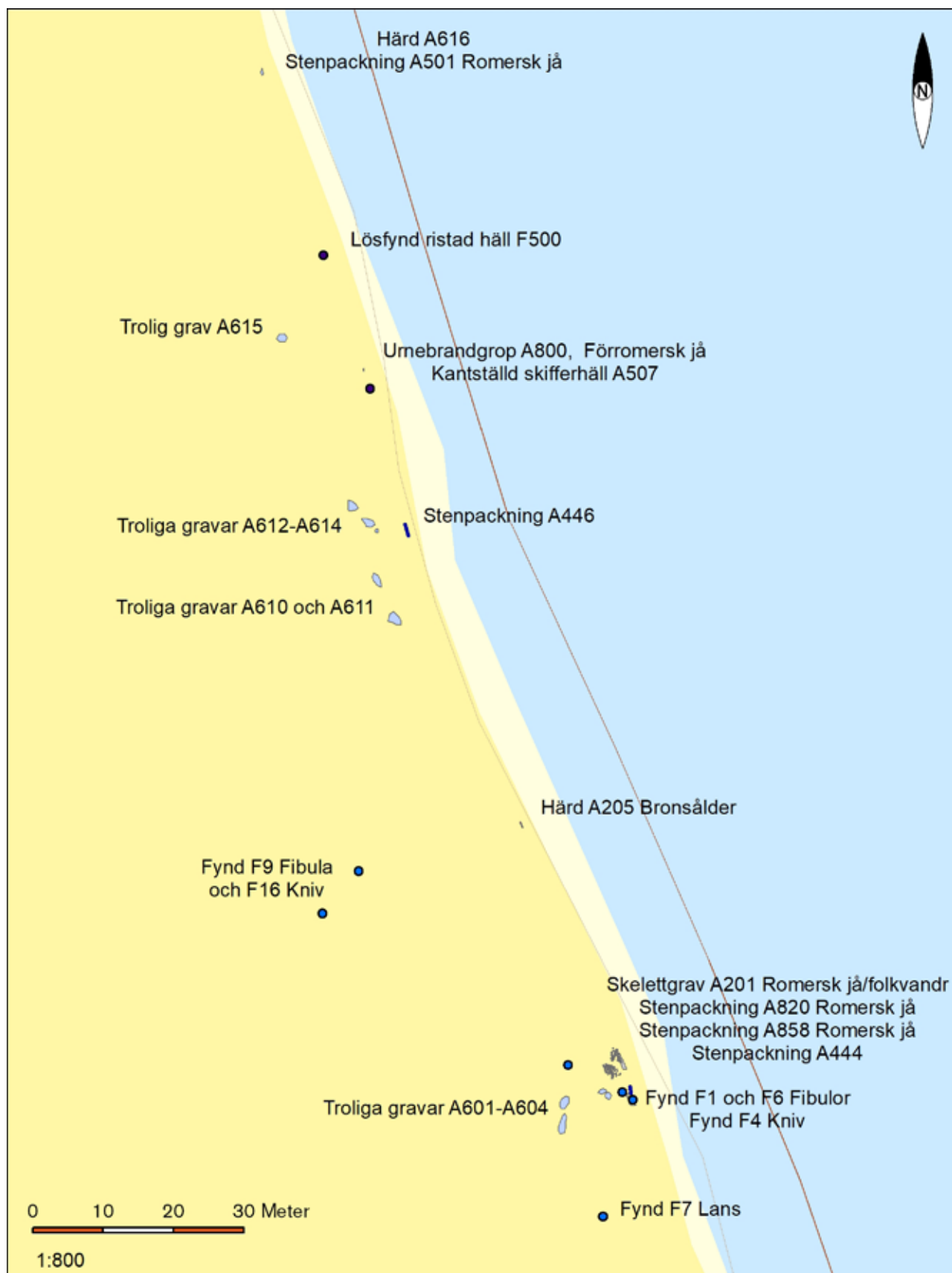
När det gäller de andra fynden från undersökningen av flatmarksgravarna under högarna nr 236, 248 och 255 är det något förvirrat. Utifrån den dokumentation vi har i form av fyndlistor, anteckningar, brev, tidningsartiklar och nutida foton från SHM har det dock också hittats ett lerkärl, en så kallad Laténefibula som dateras till omkring 200 f.Kr. samt en Kugelfibula från samma tid. Det finns däremot en bronsfibula upptagen i Fredbergers fyndlista som inte kunnat återfinnas samt ett flertal järnföremål i SHM:s samling som inte går att koppla samman med de föremål som tas upp i dokumentationen från undersökningen (bilaga 9).

Tidigare undersökningar

I närområdet

Det har genomförts en handfull antikvariska insatser på Sandudden sedan augustidagen 2015 då benpiporna från en grav upptäcktes i rasbranten av en förbipasserande. I oktober samma år genomfördes en efterundersökning av det som visade sig vara en skelettgrav, med en datering i övergången romersk järnålder-folkvandringstid (Ödeén 2015). I samband med den undersökningen kunde ytterligare stenpackningar ses i det 4 × 4 meter stora schaktet.

I september året därpå, 2016, genomfördes en georadarundersökning av området vid rasbranten. Den visade på flera anomalier

Figur 15. Sammanställning av alla konstaterade gravar, troliga gravar, förhistoriska anläggningar och fynd som har påträffats i området.

och ett år senare, i september 2017, sökschaktades de ytor som gett ekon vid georadarundersökningen. Resultatet vid det arbetet var sex stenpackningar som med erfarenhet från tidigare undersökningar har tolkats som gravar. Dessutom framkom tre mörkfärgningar i vilka brända ben kunde ses (Ödeén 2017).

Samma år i november avsöktes området med metaldetektor. Det gjordes i samarbete med SMF, Svenska Metallsökarföreningen och resultatet blev över förväntan. Bland annat påträffades två lansspetsar och tre bronsfibulor, se vidare under kapitlet ”Fynd” (Ödeén 2017 och figur 15).

Resultat

Grav A800

Grav A800 var resterna efter en urnebrandgrop, en grav där en lerurna med brända ben placerats i en grop i marken och där även material från gravbålet följt med i gropen. Det finns olika definitioner på begreppet urnebrandgrop. Vissa publikationer väljer att kalla det för urnebrandgrop när bålmörja även placerats i urnan och gett benen en gråaktig ton (Arne 1919, Nordin 2013). Men

Figur 16. Urnebrandgrop A800, som den såg ut när vi påträffade den.

så är alltså inte fallet här, benen var fria från sot. Graven, som låg 0,4 meter under markytan och 90,9 meter över havet, var kraftigt förstörd (figur 16-17). Dels hade den övre delen av anläggningen kapats av plogen eftersom området har brukats under lång tid, dels hade uppskattningsvis halva anläggningen eroderat ut i rasbranten. Vi kunde även samla in brända ben, bränd lera och keramik i rasbranten.

Det som fanns kvar av graven var en skålformad grop, relativt vid och omkring 0,9 meter i diameter i toppen, 0,3 meter i botten och 0,22 meter djup. I botten och utmed sidorna låg en lins med bålmörja, i övrigt bestod fyllningen av ljusbrun något humös lera (figur 17). I botten på gropen kunde också delar av en lerna samlas in, drygt 100 keramikbitar påträffades, varav en bottenskräva (F1). Vi kunde se att bottendelarna låg in situ, om än krackelerade. Över denna bottendel av urnan låg också en koncentration av brända ben, sammanlagt omkring 1 kg (F7). I övrigt inga fynd.

Benen har legat samlade i urnan och separerade från bålrester, det var endast i gropen och även under urnan som kol och sot påträffades. Vi tolkade det som att det har varit varma bålrester som

Figur 17. Graven A800, i profil, som den såg ut när vi upptäckte den i rasbranten.

lagts i gropen eftersom den naturliga leran som råder på Sandudden och som gropen grävts i även till viss del var ”bränd” eller i alla fall påverkad av hettan.

De brända benen, som analyserats av osteolog, är vita och helt förbrända (bilaga 5). De kommer från en vuxen, dock inte gammal individ. Ett kraniefragment från övre delen av ögonhålan tyder på att det är en kvinna. Inget pekar på att det är ben från fler individer.

Benen har daterats med hjälp av ^{14}C -analys och med 2 sigmas säkerhet till 370–160 f.Kr. det vill säga förromersk järnålder (bilaga 2, Ua-60194). Det är alltså troligen en kvinna som har begravts på platsen under förromersk järnålder. Dels är detta den första könsbedömningen vi har fått från Sandudden, dels är det den äldsta hittills kända graven, vilket också ger gravfältet en större tidsbredd.

Grav A820

Anläggningen låg strax intill den skelettgrav som undersöktes tre år tidigare, A201. Erosionen som hela tiden naggar rasbranten i kanten gör det svårt att reda ut hur de olika stenarna förhåller sig till varandra. När vi lägger dokumentationen från de båda undersökningarna sida vid sida kan vi se att det är fullt möjligt, tillika troligt, att de hör till samma anläggning (figur 20). När jag kontrollerar höjderna på stenarna från de båda undersökningarna kan jag se en skillnad på 0,04 meter. Den största stenen från 2105 och som låg direkt på skelettdelarna låg på 90,89 meters höjd. Hade vi då

Figur 18. Grav A820 i plan. Foto från väst. På detta foto syns inte de underliggande stenarna i norra delen som har anläggningsnummer A880.

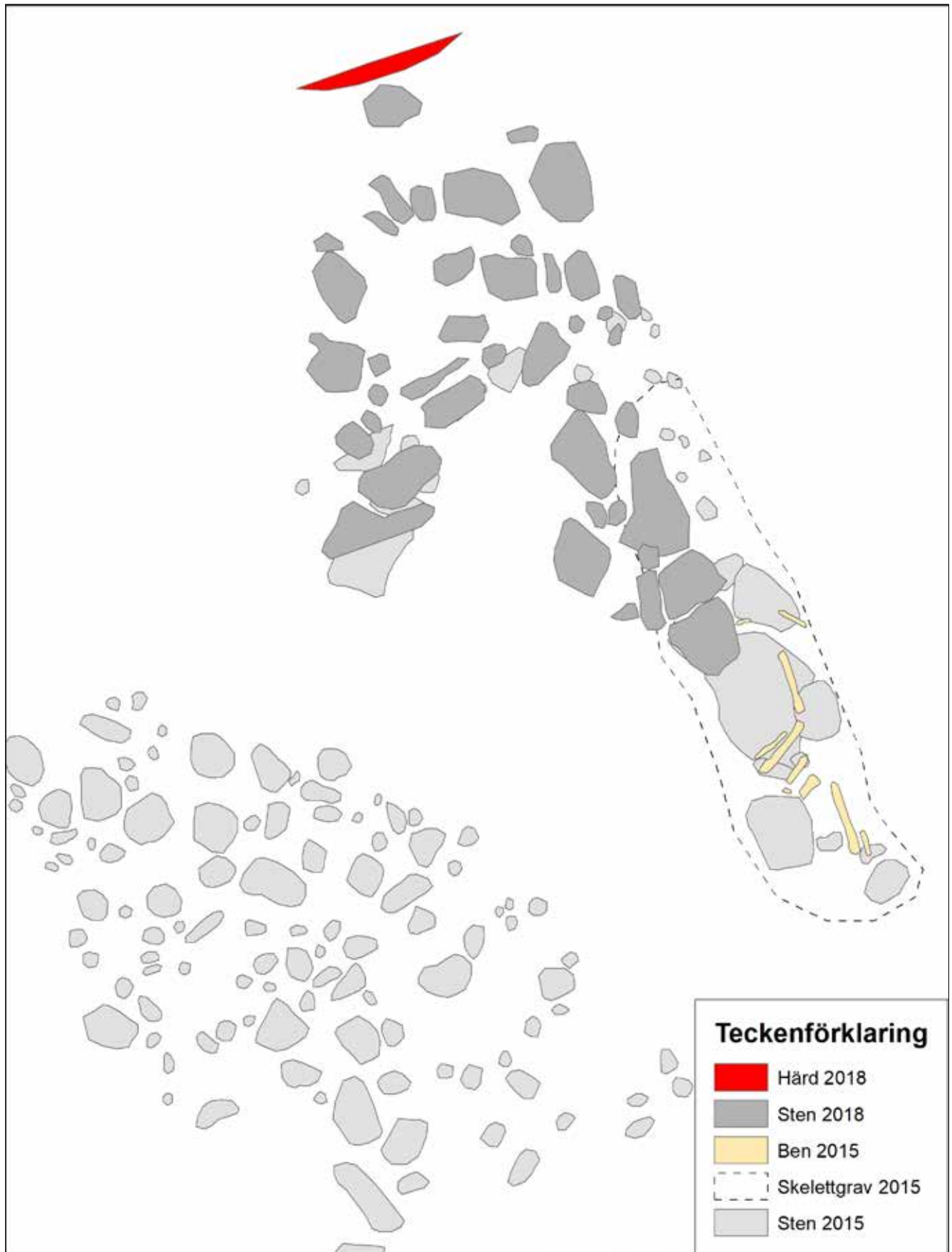
grävt 0,04 meter djupare till 90,85 meters höjd hade vi hittat fler stenar. Men då, som ofta vid räddningsundersökningar, handlar det om att samla in det som är synligt och det som det finns tid för, det går inte att gå till botten med allt. Men det är också viktigt att ta med sig detta till framtida undersökningar: det är svårt att se mörkfärgningar och nedgrävningskanter i den leriga jordmånen.

Det jag redogör för här är därför endast det som undersöktes 2018 och som har anläggningsnummer A820. Men man bör ändå försöka ha helheten i åtanke. I framtiden när nya anläggningar inom ytan undersöks och när förhoppningsvis en större, mer sammanhängande yta kan öppnas upp och ses i sin helhet får dessa "deldokumentationer" läggas som ett pussel.

A820 var cirka $2,2 \times 0,5$ meter i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning och bestod av ett 30-tal lagda hällar, framförallt i skiffer (figur 18-19). Stenarna låg på anläggningsnivå 90,8 meter över havet, på gränsen mellan matjord och underliggande steril. Storleken på hällarna var $0,1 \times 0,1$ – $0,2 \times 0,4$ meter och mellan dessa låg också ett fåtal knytnävsstora, runda stenar i granit. Fyllningen mellan stenarna bestod av gråbrun lera med något inslag av humus.

Figur 19. Dokumentation av stenpackningen i A820 och A880.

Figur 20. Sammanförd dokumentation av de observationer som gjorts vid undersökningarna 2015 och 2018.

Figur 21. A880 med de snedställda stenhällarna.
Foto från öster.

Nedgrävningskanten till anläggningen var svår att se, något som tas upp ovan.

I matjorden ovan A820 påträffades en bit förhistorisk keramik (F2), en bit slagg (F3) och ett par bitar bränt ben (F8). I stenpackningen, mellan och under stenarna framkom också bränt ben (F9). Den osteologiska analysen av benen visade att de kom från människa (bland annat en trolig del av en framtand) och djur av obestämd art (bilaga 5).

Anläggning A880, del av A820

Vid borttagandet av graven A820 kunde vi i dess norra del konstatera att det under denna fanns ytterligare en anläggning eller nedgrävning med stenar. Vissa av stenarna har varit svåra att särskilja till den ena (A820) eller andra (A880) anläggningen och hör troligen till båda (figur 19–20). Tyvärr hade vi inte utrymme inom denna undersökning att öppna upp en större yta för att reda ut hur långt anläggningarna sträckte sig väster- och norrut.

A880 bestod av ett 20-tal snedställda hällar. Hällarna var i skiffer och sandsten och $0,1 \times 0,1$ – $0,15 \times 0,2$ meter stora. De var placerade som ”blomblad” utifrån en grop i mitten (figur 21). Mellan stenarna låg en fyllning av gråbrun lera med inslag av humus. Vår tolkning är att gropen har varit rund, omkring 0,3 meter i diameter och 0,25 meter djup. Stenarna runt gropen har utgjort någon form av

skoning runt denna grop. Vi tror också att det här kan vara spåren efter en gravmarkering, eventuellt en rest påle eller sten. Det skulle då röra sig om en markering över graven A820 som troligen också hör samman med skelettgraven A201 som undersöktes 2015. För olika tolkningar kring brända ben i skelettgravar samt gravmarkeringar vid flatmarksgravar, se kapitel "Diskussion".

Bränt ben som framkom under en av stenarna i skoningen har sänts för datering. Benet daterades till romersk järnålder eller 230–390 e.Kr. med 2 sigmas säkerhet (bilaga 2, Ua- 60195). Det är inte osteologiskt analyserat.

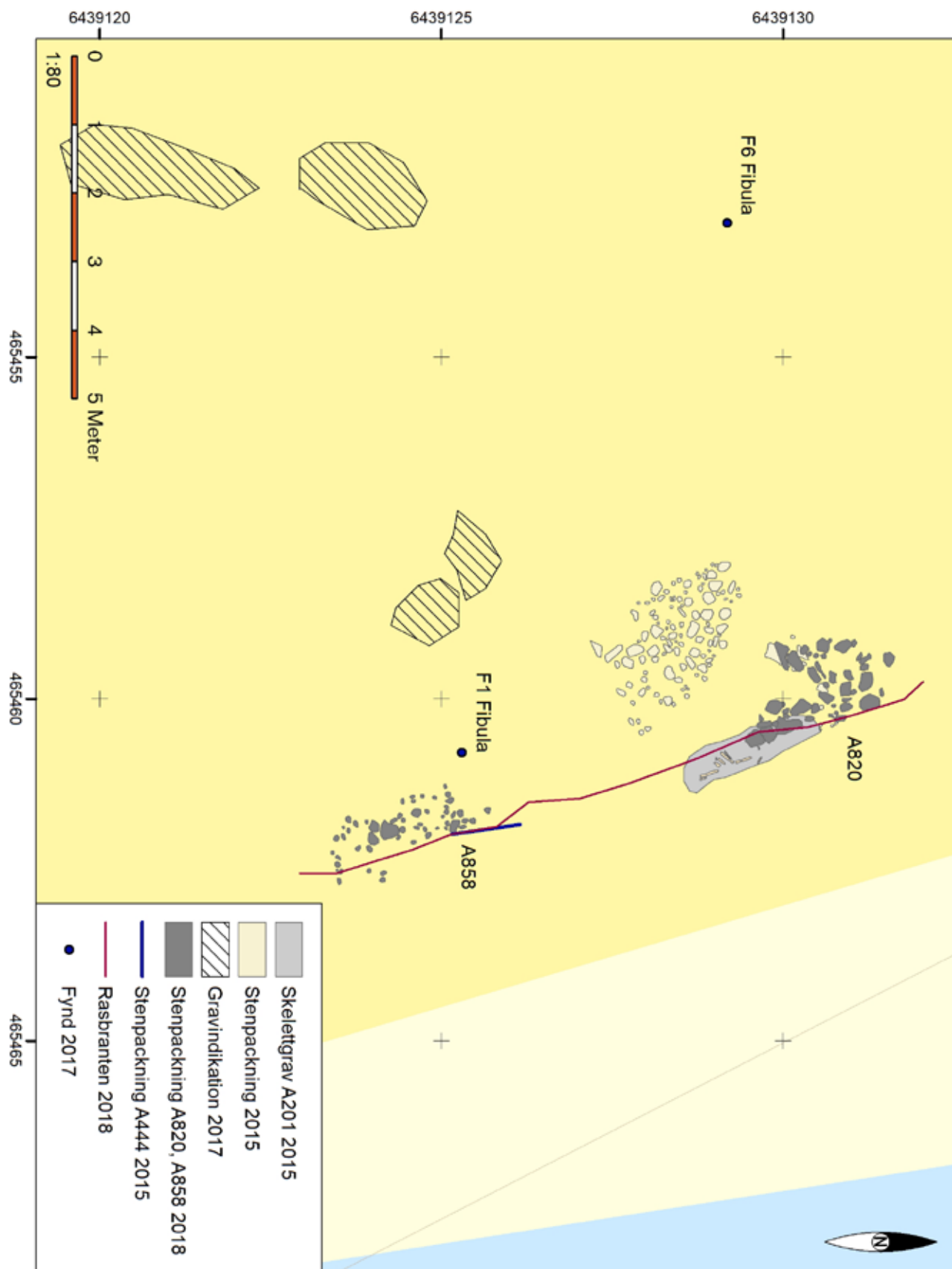
Vi samlade också in ett jordprov i gropen av A880 och sände för makrofossilanalys för att om möjligt få en ledtråd till vad det rörde sig om för konstruktion (bilaga 4). Tyvärr fanns inga bevarade växtdelar i provet. Däremot tas i analysrapporten en trolig förklaring upp; att det inte rör sig om en brandgrav utan om en skelettgrav eftersom dessa ofta innehåller väldigt lite organiskt material (om det inte rör sig om syrefattiga miljöer). Det är en intressant synpunkt om man tänker sig att A880 och A820 hör samman med skelettgraven A201.

Härd A911

Härden A911 var en anläggning av vilken vi hade endast 0,15 meter synlig av intill den norra schaktkanten (figur 20). Så långt synlig var den 0,6 meter bred och 0,05 meter djup. Den innehöll en skörbränd sten samt kol och sot. Anläggningen får anstå till ett senare undersökningstillfälle.

Figur 22. Undersökningsplatsen med A820 längst fram och A858 i bakgrunden.

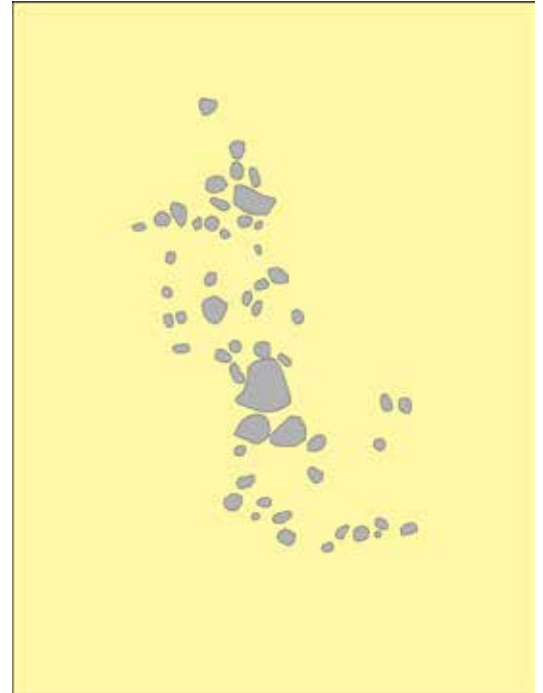
Figur 23. Placeringen av gravarna, de troliga gravarna och fynden från metalldetektingen 2017.

Grav A858

Anläggningen har troligen ett samband med en tidigare iakttagelse på platsen. Det rör sig om en stenpackning som kunde ses i rasbranten 2015 och som tas upp i rapporten från den undersökningen (Ödeén 2016, och figur 23). Den hade anläggningsnummer A444 och sågs då som 15 knytnävsstora stenar som låg i övergången mellan matjord och steril. Det stämmer överens med det som vi såg och dokumenterade av A858, vilken alltså har varit större och sträckt sig något åt nordöst, föga överraskande.

A858 var cirka $2,4 \times 0,7$ – $1,1$ meter i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning (figur 24–25). Det är dock högst troligt att den fortsätter åt söder, vi hade inte möjlighet att öppna upp schaktet mer. Vi kunde dock inte se fler stenar i rasbranten mot öster. Likt övriga gravar inom området var det även vid denna svårt att se en tydlig nedgrävningskant. Graven bestod av framförallt av ett 50-tal knytnävsstora granitstenar, tre som låg i en koncentration var något större, med $0,2$ – $0,4$ meter i storlek. Stenarna var relativt glest placerade och mellan dem fanns en fyllning av gråbrun lera med inslag av humus. Stenarna låg på anläggningsnivå i gränsen mellan matjord och steril på en höjd av 90,9 meter över havet.

I matjorden ovan A858 påträffades ett mindre flintavslag (F3), ett tiotal brända ben (F10) samt ett inte fullt ut identifierat järnföremål (F5, bilaga 6). Det sistnämnda kan eventuellt vara en del av

Figur 24-25. Grav A858. Ovan: dokumentation av stenpackningen. Nedan: foto från väster.

en fårsax eller sisare. Intressant i sammanhanget är att Niklasson i sin avhandling tar upp just saxarnas stora spridning i vapengravar, både geografiskt och tidsmässigt (Nicklasson 1997).

Högst intressant i sammanhanget är också ett fynd som gjordes vid metalledetekteringen hösten 2017. Det påträffades i matjorden endast 0,5 meter från A858 och var en del av en bronsfibula (Ödeén 2017, figur 23).

Mellan och under stenarna i stenpackningen framkom också ett tjugotal brända ben (F11) vilka sändes för osteologisk analys tillsammans med dem som påträffades i matjorden (F10). I båda kontexterna rörde det sig om ben från människa samt obestämda fragment (bilaga 5).

Ett bränt ben från stenpackningen i A858 sändes för ¹⁴C-analys. Dateringen visade att anläggningen var från tiden 130–330 e.Kr. det vill säga romersk järnålder (bilaga 2, Ua-60196). Detta visar att A858, som vi bedömer är en egen anläggning, är något äldre än A820/A201. Det kan också vara spår av en gravtradition där äldre ben har lagts ner i en yngre grav, se kapitlet ”Diskussion”. I A858 har vi dock bara en dateringen att utgå från och inte två som ställs mot varandra.

Fynd

Metalledetekteringen 2017

På Länsstyrelsens uppdrag genomfördes den 8 november 2017 ett avsök med metalledetektor inom en yta som sträckte sig cirka 200 meter längs med rasbranten vid Sandudden (Ödeén 2017b). Sammanlagt var området omkring 4000 m². Förundersökningen gjordes tillsammans med Sveriges Metallsökarförening och syftet var att utifrån karteringens resultat få ytterligare en bedömningsgrund för lämningarnas utbredning.

Resultatet av förundersökningen blev över förväntan och förutom diverse metallföremål från sen tid påträffades också förhistoriska föremål som bronsfibulor, två lansspetsar i järn och en kniv i järn. Detta har nyanserat tolkningen av gravfältet. Gravarna med vapen ger också gravfältet ytterligare en tolkningsgrund och ett resonemang kring detta förs längre fram.

Lansspetsarna

Vid en första genomgång av fynden och vid den påföljande registreringen av dem såg vi endast en lansspets (F7). Den andra (F23) var så illa tilltygad att vi från början inte var säkra på vilken typ av föremål det rörde sig om. Den exakta fyndplatsen för detta fynd mättes tyvärr inte in.

F7, den välbevarade lansspetsen hittades i matjorden 17 meter söder om skelettgraven A201. Den låg i ett av de igenlagda schaktet från den sökschaktning som gjordes två månader tidigare. Det kan betyda att den har förflyttats en aning, men inte mer än ett

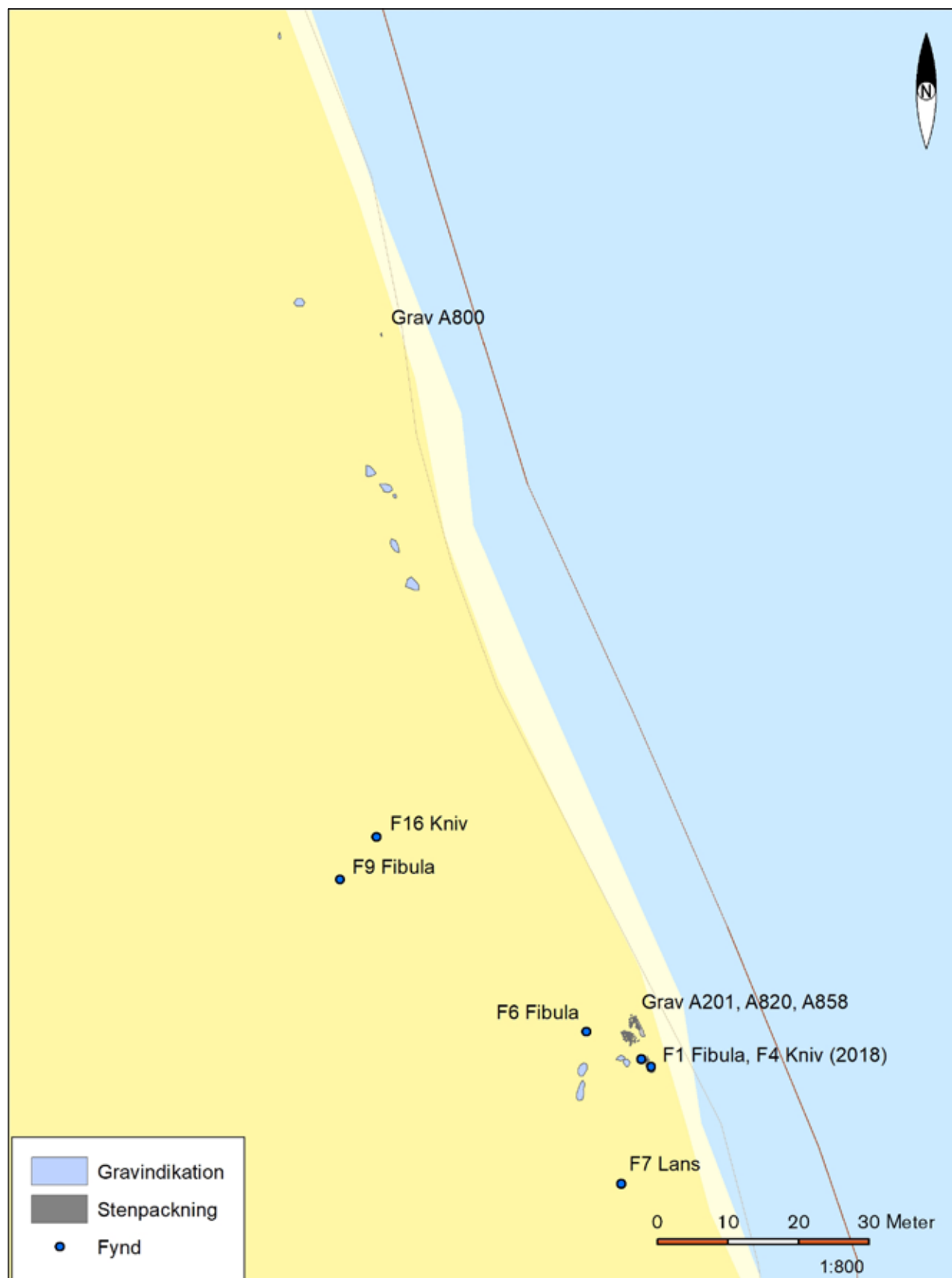

par meter (figur 27). Lansen är 21,3 cm lång varav bladet är 16,3 cm och holken 5 cm. Holken är rund och har ett yttermått på 1,6 cm. Bredden på lansen är som mest 3,5 cm. Den har en rygg mitt på och längsmed bladet (figur 28). Vid konserveringen av lansen holk upptäcktes att det fanns trärester kvar. Vi sände dem för vedartsanalys och datering. Vedartsanalysen visade att det var ask man använt sig av när man tillverkade lansskaftet, men tyvärr var materialet för dåligt att använda för datering (bilaga 1 och 3).

Den andra lansen, F23, är som tidigare nämnts förstörd och konservatorn anser att det är något som har gjorts avsiktligt strax före att den lagts ner i graven. Lansen är 19,5 cm lång och har en holk som är omkring 6 cm, det är något svårt att bedöma (figur 28). Eftersom fyndet är mer korroderat går det inte att uppskatta dess bredd men en antyda till rygg finns även på det bladet.

För att försöka typbestämma lansarna har en jämförelse gjorts med de lansar som finns upptagna i Ilkjaers verk om krigsbyte-soffret i Illerup Ådal (Ilkjaer 1990). Jag är medveten om att det inte är heltäckande, men det innehåller en omfattande typologi för tidsperioden och är något av ett standardverk inom fyndgrup-

Figur 26. Foto från november 2017 och metallde-
tekteringen tillsammans med Sveriges Metallsökar-
förening.

Figur 27. Spridningsbild som visar gravar och fynd.

pen. Dessutom är lansarna inte i det skicket att det går att göra en fullständig jämförelse, det får bli mer översiktligt. Vi anser då att lansen som påträffades på Sandudden är mest överensstämmande med Ilkjaers typ 16, eventuellt även typ 17. Förutom i Illerup har typ 16 påträffats i Norge: Nes Øvre och Roldal och typ 17 i Norge: Bjerga, Sjøtun samt något närmare på gravfältet Smörkullen i Alvastra (Ilkjaer 1990). Alla dessa fynd har daterats till perioden C1b eller 210–260 e.Kr. Det ger oss en indikation på vilken tidsperiod som lansen från Sandudden härstammar.

Figur 28. Lansspetsarna från Sandudden. Den övre är F7 och den nedre F23. Verklig längd på lansarna är 19–21 cm.

Bronsfibulorna

Det rör sig om tre fibulor, två fynd som är i princip kompletta, F6 och F9 samt ett, F1, som vi tolkar som en del av en fibula (figur 30).

De mest välbevarade fibulorna är lika i sin utformning. F6 är 2,5 × 2,0 cm och F9 något större. 3,1 × 2,0 cm, båda saknar ornamentik. Den här typen av fibulor benämns i viss litteratur bågfibula och de har två svulster och en främre platta (figur 30). Vid konserveringen av fibulorna kunde ses att de kan ha haft en yta av vitmetall, eventuellt silver. De avviker något i sitt utseende och liknande fynd har inte gjorts i vårt län tidigare, vilket troligen har att göra med att Visingsö framförallt har haft kontakter över vattnet mot Öster- och Västergötland.

Fynd nr	Material	Sakord	Vikt, g	Längd, mm	Diam, mm	Bredd, mm	Inmättn. kod	Anmärkning
1	Brons	Fibula	3,8	24	-	13	2	Del av fibula, troligen avslut på en fot. Har ev. varit försilvrad. Konserverad.
2	-	Smälta	14,8	46	-	35	3	Smälta av metall
3	Järn	Hästske	121,2	110,3	-	24	4	Del av hästske.
4	-	Oid	5,5	38	-	26	5	Smälta av metall
5	Koppar	Mynt	3,8	-	25	-	6	Motiv ev. två korslagda pilar.
6	Brons	Fibula	11,4	25	-	20	7	Har ev. varit försilvrad. Konserverad.
7	Järn	Lansspets	179,3	213	18	38	8	Konserverad. Träfragment i holken, ask.
8	Järn	Oid	1,1	32	2	4	9	
9	Brons	Fibula	19,6	31	-	20	10	Har ev. varit försilvrad. Konserverad
10	Nysilver?	Sked?	4,5	39	-	19	11	Ev. del av sked.
11	Bly	Plomb	1,8	-	19	-	12	
12	Cu-leg	Knapp	1	-	12	-	13	Rund med ögla.
13	Cu-leg	Knapp	1,3	-	13	-	14	Rund med ögla.
14	Cu-leg	Knapp	5,6	-	15	-	15	Agraffknapp
15	-	Smälta	19,6	43	-	38	16	Smälta i metall
16	Järn	Kniv	49,6	278	-	25	17	Konserverad. Träfragment på tången, björk. Ev. läderfragment på bladet.
17	Järn	Kniv?	9,3	60	-	13	18	Ev. tånge på kniv.
18	Bly	Kula	3	11	11	8	19	
19	Koppar	Mynt	5,6	-	24	-	20	Hårt nött
20	Bergart m metall	Oid	4,6	24	-	19	21	Ev. skärva av degel
21	-	Smälta	7,6	32	-	25	-	
22	Järn	Hästske	184,6	130	-	31	-	Del av hästske.
23	Järn	Lansspets	185,5	195	-	25	-	Konserverad. Avsiktligt förstörd.
24	Järn	Kniv	59,3	136	-	24	-	Del av kniv.
25	Järn	Hästske	45,1	90	-	29	-	Del av hästske.
26	Cu-leg	Kula	37,9	58	12	-	-	
27	Bergart m. metall	Smälta	14,3	42	-	22	-	Ev. skärva av degel (se F20).
28	Järn	Oid	12,6	43	-	32	-	
29	Tenn?	Knapp	2,5	-	15	-	-	
30	Koppar	Mynt	1,4	-	15	-	-	1 öre, 1858
31	Koppar	Mynt	2,3	-	17	-	-	Hårt nött

Figur 29. Fyndtabell från metalledekteringen 2017.

Den närmsta referensen finns i ett fynd som är gjort i Varnhems socken i Västergötland (Sahlström 1939). Det påträffades under en undersökning av en hög i Nygård, som genomfördes av Oscar Montelius 1884 (SHM 7494). På baksidan av fibulan fanns bevarat en bit ylletyg i fyrskäft med gåsögonbindning och man kunde också se att huvudplattan haft en beläggning av guldbleck. Denna fibula hade också en ovanligt lång nålhållare. Sahlström skriver att tyget

som fanns bevarat på fibulan indikerar en miljö med romersk import, då flera liknande fynd har uppträtt i just den typen av miljö.

I artikeln tas också ett liknande fynd upp från Bjällum Källgården i Bolums socken upp. Den fyndplatsen ligger endast 5 km söder om Nygård. När man söker bland samlingarna på Statens historiska museer finns där en liknande fibula (SHM 6350) och som utifrån bilden stämmer väl överens med den större från Sandudden. Fibulan i Bjällum, som benämns bågfibula, har ett tunt pressat guldbleck på den främsta plattan. Det kan vara det som beskrivs även på fibulan från Nygård. Enligt SHM hör dessa fibulor hemma i romersk järnålder.

Kontakt har tagits med arkeologerna på Östergötlands museum för att söka liknande fibulafynd i det området, dock utan resultat.

Den mindre fibulan (F6) hittades 7 meter väster om skelettgraven A201 och den fibulan som var något större (F9) 47 meter nordväst om A201. Strax intill den senare påträffades också en kniv (F16) (figur 27).

Förutom dessa två fibulor påträffades också ett bronsföremål som vi tolkat som del av en fibula, F1. Den är 2,4 cm lång, 1,3 cm bred och saknar ornamentik, men även denna har rester av vitmetall som kan vara spår av silver (bilaga 7). Det troliga är att det rör sig om avslut på fot av en fibula. F1 hittades endast 0,5 meter väster om A858.

Kniven

F16 påträffades strax intill en av fibulorna, F9. Den är av järn, 27,8 cm lång och 2,5 cm bred. I änden av tången har den en tydlig nitknapp, vilket visar att kniven har haft en genomgående sticktånge. Vid konserveringen kunde man se att det fanns små trärester kvar av skaftet på tången och vi gjorde ett försök att datera kniven med hjälp av dessa. Vedartsanalysen visade att man hade använt sig av björk när man tillverkade knivhandtaget, men tyvärr var träresterna för små för att kunna fungera som daterbart material (bilaga 1 och 3). På själva bladet påträffades vid konserveringen också

Figur 30. Bronsfibulorna från Sandudden. Från vänster till höger: F1, F6 (har den främre plattan vänd uppåt på bilden) och F9 (har den främre plattan vänd nedåt). Verklig höjd på fibulorna är cirka 2,5 cm.

läder, vars fragment låg med narvsidan utåt. Det bör vara spår av en knivslida. Kniven är relativt lång och bladet är 15,5 cm. Långa knivblad kan användas för att hugga mindre kvistar och ris, det är också lämpligt när det gäller att sticka större djur eller för att filea fisk (Häggström 2005).

Undersökningen 2018

De fynd som gjordes vid undersökningen kunde i stort sett knytas till gravkonstruktioner eller till matjorden över dem. De finns upptagna i den beskrivande texten runt respektive grav. Utöver dem gjordes också ett fynd med hjälp av metalldetektor. Det var en mindre kniv i järn (F4) som tyvärr inte mättes in men som hittades strax under grästorven 2-3 meter väster om A820. Kniven är i sin helhet cirka 9 cm varav tången är cirka 2 cm (bilaga 6). Det är svårt att klart avgöra knivens ursprungliga mått. I området där kniven hittades har vi inte grävt ner till anläggningsnivå, så vi kan inte säga om den hör till någon grav eller anläggning, den visar dock tillsammans med övriga fynd på områdets potential. Knivar av den här storleken är lämpliga för arbeten där det krävs god precision som träsnideri eller för att skära i läder. Sömnad och annat hushållsarbete är också ett tänkbart användningsområde (Häggström 2005).

Figur 31. Fyndtabell från undersökningen 2018.

Fynd nr	Material	Sakord	Vikt, gram	Antal	Inmätn. kod/Anl	Anmärkning
1	Lera	Keramik	377,9	> 100	A800	Urna i brandgrop samt i rasmassor. En bottenskräva
2	Lera	Keramik	4	1	A820	I matjorden ovan A820
3	Flinta	Avslag	0,1	1	A858	I matjorden ovan A858
4	Järn	Kniv	16,7	1	Lösfynd	I grästorven strax V om A820
5	Järn	Oid	22,3	1	FJ848	I matjorden ovan A858. Ev. del av sax/sisare
6	Slagg	Slagg	12,3	1	A820	I matjorden ovan A820
7	Ben	Bränt ben	1029,4	>500	A800	I urna i brandgrop samt i rasmassor.
8	Ben	Bränt ben	2,3	2	A820	I matjorden ovan A820
9	Ben	Bränt ben	2,5	5	A820	I stenpackningen i A820 och under/ i A880
10	Ben	Bränt ben	7,2	ca 10	A858	I matjorden ovan A858
11	Ben	Bränt ben	7,7	ca 20	A858	I stenpackningen

Diskussion

En plats betydelse

När man står på platsen som idag kallas Sandudden och har den storslagna vyn med Omberg, Grännasidan och hela norra Vättern framför sig kan man förstå varför man valde den som en plats för ett gravfält. Mycket omkring oss har förändrats under de 2000 år som har förflutit, men utsikten som vi ser idag såg också de människor som verkade där då.

Ett gravfält är en rituell plats och har en särskild innebörd. Bland annat Anders Kaliff har skrivit om det här och menar att själva ritualen var ett sätt att konstruera ett mikrokosmos, en avbild av den ursprungliga skapelsen för att skapa ordning i tillvaron (Nordin 2013 och där anförd referens). Nordin skriver om platsen Odensjö och att steget mellan en dyrkan av naturformationer och medvetet konstruerade platser inte behöver vara så stort. Dessa resonemang tycker jag är överförbart på Sandudden – där finns ett fantastiskt natursceneri, som man valt att utnyttja. Vättern och himlen ovan har så många olika ansikten; allt från en spegelblank sjö en vårdag med klarblå himmel till det mer eller mindre inferno som råder när nordostliga stormvindar med snö slår mot stränderna eller när en åskby dyker upp över Grännabergen. Soluppgången på platsen är också mäktig och går att följa under hela året. Jag tror att man valt platsen för att använda sig av denna naturscen, man är mitt i skapelsen när man står där.

Kaliff tar upp olika religiösa platser som till exempel gravar i sin avhandling "Grav och kultplats" där han beskriver dem som en fast punkt eller en medelpunkt i en kaotisk värld. Den här medelpunkten kan symboliseras genom en speciell byggnad, en gravmarkering men också i en naturformation som berg och vatten (Kaliff 2006). I en diskussion kring gravfältet Ringeby från bronsålder–äldre järnålder i Östergötland tar han upp rollen det har haft i en offentlig kult utifrån dess strategiska läge på en ö. Detta går givetvis inte att applicera direkt på Visingsö, men vi bör ha med öns strategiska läge i diskussioner omkring dess täta fornlämningsbestånd.

Vi har också vissa spår på Sandudden av vad vi tolkar som boplatser i form av härdar (figur 15). Den härd som framkom vid undersökningen 2018 (A911) är något osäker eftersom endast en bråkdel av den var synlig. Dessutom framkom något som tolkades som härd (A616) vid sökschaktningen 2017 (Ödeén 2017). Däremot fanns en tydlig och fastställd härd (A205) i rasbranten när platsen besöktes första gången 2015. Den låg 35 meter norr om skelettgraven, innehöll träslaget salix och daterades till bronsålder 1290–1050 f.Kr. Vi har också ett fynd av en skafthålsyxa omkring 600 meter västerut. Detta visar på att platsen har lång kontinuitet från neolitikum och bronsålder fram till dess den började nyttjas som gravplats med den nu äldsta kända graven från förromersk järnålder.

Att gravar anläggs på boplatser eller att boplatslämningar förekommer intill gravfält är relativt vanligt och på Visingsö har vi även spår av det på mellersta gravfältet. Tyvärr har vi inga dateringar där, så det går inte att göra en tidsmässigt jämförelse mellan boplatssindikationerna och gravarna (Ödeén 2015).

Ännu en aspekt i valet av plats är kommunikationen. Vi kan i fyndmaterialet från den här tidsperioden se en klar dragning från Visingsö mot Östergötland och Västergötland. När man står på norra udden av ön har man fri sikt/fri passage och lätt att ta sig över vatten och is till båda områdena.

Markering av flatmarksgravar

Flatmarksgravar är omarkerade gravar som utgörs främst av brandgravar och huvudsakligen under äldre järnålder (Benett 1987). Begreppet används för att beskriva gravplatsernas utseende idag, de syns inte ovan mark. De har också kallats för urnegravfält. Termen visar på vilka typer av gravar som finns inom gravfältet som urnebrandgropar, bengropar eller brandgropar. Men hur såg gravfälten ut en gång i tiden, när de var i bruk?

Oscar Almgren var en av dem som framhöll att urnegravarna inte hade markerats ovan jord, ett påstående som sedan under tidigt 1900-tal ifrågasattes (Artelius och Lindqvist 2007). Sedan har flera förslag lagts fram om hur urnegravarna markerats och vanligast är teorier om att man använt sig av träpålar eller stenar. Det kan konstateras att det på större förromerska gravfält har anlagts yngre gravar utan att de äldre har skadats, vilket alltså visar att de nergrävda gravarna var markerade på något sätt. Detta förhållande kan vi också se på de stora gravfälten på Visingsö, där yngre högar överlagrar äldre nedgrävda gravar (Fredberger 1964, Gustavsson 1999, Ödeén 2015).

På gravfältet i Odensjö hade vissa gravar markerats med en locksten eller en täcksten, i några fall också av en större sten. Vid undersökningen dokumenterades också större stolphål, vilka sannolikt utgjort markering för gravar (Nordin 2013). I Sannagård i Halland hade ett tiotal urnegravar markerats med stolpar och en annan referens är Vittenegravfältet i Norre Björke socken i Västergötland med gravar från äldre bronsålder till yngre järnålder/medeltid och där fas två tillhör förromersk järnålder- äldre romersk järnålder. Från denna fas fanns 33 gropar i form av brandgropar, urnebrandgropar och en urnegrop. De flesta var utan markering, dock hade några spår av klumpsten och stolpe. Tolkningen var att i åtta fall hade urnebrandgropar markerats med stolpar, i ett fall av två stolpar. Sannolikt fanns också en stolpe som markering för flera gravar. Extra intressant, om vi söker referenser till Sanduddens, är en anläggningsbeskrivning av ett stolphål för en markeringsstolpe (A82), där det fanns kantställda stenar i ytterkanten på anläggningen (Artelius och Lindqvist 2007).

Enligt Artelius och Lindqvist är det en vetenskaplig chimär att urnegravfälten skulle ha varit anspråkslösa och ser dem istället som "spektakulära inslag i den dåtida livsmiljön".

Har gravarna haft överbyggnader?

Gravfältet på Sandudden ligger i åkermark. Det kan ha legat högar eller stensättningar där som har odlats bort. Om man lägger ett gravfält på en plats med den utsikten bör en aspekt vara att gravarna ska synas på långt håll. Jag för nedan en diskussion omkring detta, har där funnits överbyggnader eller inte?

Ett jämförbart objekt är skelettgraven med vapen på Södra gravfältet. Den är äldre än skelettgraven på Sandudden, men likartad i sin konstruktion med lagda hällar mot sterilen. Och den har blivit överbyggd med en hög.

Finns det några indikationer på att det har funnits större gravöverbyggnader på Sandudden? Vad säger de historiska källorna? Under 1700-talet och enligt det äldre kartmaterialet bestod området av stora ängsskift i den så kallade *Edboängen*. Troligen är det också den som avses när en äng i Ed tas upp först gången 1410, då Alvastra kloster får en pant för ett lån (Agertz och Vestbö-Franzén 2008). Kulturgeograf Ådel Vestbö-Franzén lägger utifrån 1767 års karta fram en hypotes över hur området har sett ut tidigare, där ängs- och betesmark dominerar över åkermarken. Hon ser också i de historiska kartorna en bebyggelsestruktur och en trolig by med spridda gårdar och en fågata. Detta är troligt med tanke på den styva lera som råder i området. Området bör utifrån detta under historisk tid framförallt ha använts till ängs- och betesmark, vilket jag anser ökar troligheten att äldre gravar i området inte odlats bort.

I den äldre litteratur som tar upp öns förhistoria ser jag en annan indikation till att det inte har funnits gravhögar i området. När man läser Adlerbeth, Sjöborg, Allvin och Berg beskriver samtliga att det på den norra delen av ön inte finns några fornlämningar förutom Borgia slott. Deras vittnesmål är från sent 1700-tal och framåt och det är inte troligt att det under den tiden har funnits några synliga högar eller överbyggnader på nordöstra udden av Visingsö eftersom de inte tar upp det. Att det dock har tagits bort gravar på ön innan dess vet vi, bland annat genom "Rannsakningarna".

Den allra första nedteckningen om öns fornlämningar går att läsa i Rannsakningarna från 1689 (Wilstadius 1942). Där beskrivs att "*Stoore och små ihoopburne Iordhögar och Ättebackar, finnas här många och mehr änn annorstädes...*". Var gravarna legat tas dock inte upp. Skriftvårdare Adlerbeth besökte ön vid flera tillfällen mellan 1796 och 1830 och var även på norra delen av ön som han beskriver har få fornlämningar jämfört med den södra. Intressant i sammanhanget är hans anteckning från 1822 om stenen vid Hospitalet: "*...vid Spetalen liggande sten...*". Detta visar alltså att stenen hade fallit redan då (Nicklasson 2015). Sjöborg, som bygger mycket

av sin text angående Visingsö på anteckningar och information som han har fått av prosten Ekman på ön skriver: *"Längre norrut på ön finnes ingen enda ätthög, enligt hvad Prosten och Kyrkoherden Magister P. Ekman försäkrat"* (Sjöborg 1830). Allvin, lantmätare och häradsbeskrivaren gör sin redogörelse över öns fornlämningar 1859 och skriver om norra ön: *"Norr om Kumlaby upphöra nästan alldeles de af ensamt jord uppkastade griftekullar; det är blott straxt sydost från den vid landsvägen mellan Säby och Aflösa byar stående väderqvarnen vi finna några sådana..."* (Allvin 1859). Berg som ger oss en detaljerad beskrivning av vad man under andra halvan av 1800-talet visste om öns förhistoria skriver att de första gravhögarna norrifrån räknat finner man vid Grönstad (Berg 1885).

Brända ben och skelettgravar

På Sandudden finns både gravar med brända ben och där kroppen begravts obränd, ett så kallat blandgravskick. Man kan se att det sker förändringar i seden att begrava sina döda i övergången till romersk järnålder, då även obrända kroppar påträffas. Det visar indirekt på att man var i en process med ideologisk förändring och hur man har hanterat de avlidnas kroppar visar också på hur själva ceremonin vid jordfästningen har förändrats. Förslag på olika tolkningar är att brandgravarna frigör själen, att det ger en förbindelse med solen eller att det handlar om en fruktan för den döde medan det i jordbegravningarna ses en samhörighet med jorden, som ett utsäde och att de döda på så sätt föds på nytt. Ceremonier eller ritualer har varit viktiga sociala händelser och de visar på vilken syn man hade på de döda i det samhälle där begravningen skedde. Gravplatserna kan också ha varit ett kraftcentra för bygden, en plats där de döda förfäderna bodde (Kaliff 2006).

Eftersom vi inte har hela gravar på Sandudden kan det var vanskligt att göra allt för långtgående tolkningar kring dem, men det finns ett förhållande som ändå måste uppmärksammas. Det gäller skelettgravan A201 som vi tolkar hör ihop med A820 (figur 20). Över kroppen som har lagts ner obränd i jorden har stenhällar placerats. Bland dessa stenhällar kunde vi samla in ett fåtal brända ben. De är osteologiskt undersökta, är fragment från människa samt obestämd art och har daterats. Kroppen som begravdes är från 330-540 e.Kr och de brända benen som ligger i stenpackningen ovan är från 130-330 e.kr, alltså äldre än den avlidne. I några av skelettgravarna i Odensjö påträffade man också brända ben i ytfyllningen, vilket man tolkade som ett möjligt matoffer i samband med begravningarna. Men utifrån rapporten är inte de spridda brända benen daterade och man vet alltså inte om de är samtida.

Ett annat sätt att tolka detta och som jag tror att vi kan ha spår av i graven på Sandudden är att man har lagt ner ett fåtal brända ben från en äldre begravning i skelettgravan och med stor sannolikhet ben från en anfader/förfader. Närvaron av döda förfäder kan visa

på att släkten hör samman med platsen.

En kremerad vuxen individ ger mellan 1600 och 3600 g ben och försök tillsammans med osteolog har visat att det är relativt enkelt att hitta och plocka upp även mindre ben i bålresterna. Ändå har man många gånger valt att endast begrava en handfull ben under äldre järnålder och tidigare betraktades inte detta som ett vedertaget gravskick (Benett 1987). Kaliff för en diskussion omkring detta, där han tar upp förklaringar som att det rör sig om ofullständigt förbrända ben vilka har förmulnat eller om barngravar, teorier som han sedan avfärdar. Även Benett tar upp detta i sin avhandling "Graven som religiös och social symbol" och avfärdar också, tillsammans med Ambrosiani, att det skulle röra sig om barngravar (Benett 1987). Hon menar att graven under äldre järnålder inte har betraktats som en förvaringsplats, att den döde vilar i graven. Istället är den en symbolisk manifestation och ett fåtal brända ben visar på det. Vi finner sällan vad som kan tolkas som bende-positioner för ben som ej lagts med i gravgömmorna. Därför anser Kaliff att kremeringsplatserna och gravbålet har en stor betydelse för att förstå gravskicket under den här perioden (Kaliff 2006). Några av tolkningar han lägger fram angående orsaken till få ben i gravar är: Att det är av underordnad betydelse, endast en mindre del av kvarlevorna är nog. Att ben från den döde har placerats på gravbålet, i vattendrag eller på åkrar för att ge kraft. Skärvstenhögar som en del av bålplatser. Olika status och tillhörighet hos olika individer. Rituell förtäring av krossade, nedmalda ben. Att i det i först hand inte är en grav vi ser utan mer en konstruktion med altarfunktion, där de dödas rester spelar en stor roll. Att de spridda brända benen främst är ett sätt att väcka minnen från tidigare gravskick. Samt att samma individ kan vara nedlagd i olika gravgömmor. Benett tolkar gravar med enstaka eller mycket få ben som ett uttryck för ett symboliskt gravskick med en stor andlig uppfattning.

Vapengravar

På Sandudden har två lansspetsar påträffats. Lans är ett stickvapen, medan spjut är ett kastvapen. Svärd och sköld användes av beridna officerare medan lans, spjut och sköld användes av mellanskiktet, eller infanteristerna. Pilspetsar användes av bågskyttar som hade lägre rang. Fram till omkring 200 e.Kr. är bonden och krigaren samma person, sedan blir krigarna mer professionella. I Odensjö i Barnarp med sina rytter- och vapengravar fanns en tidig föregångare till krigarelitén redan under slutet av förromersk järnålder och början av romersk järnålder. Även den kvadratiske stensättningen invid den förromerska vapengraven talar för en framväxande elit i Odensjö (Nordin 2013). Det finns enligt Nicklasson en koppling mellan vapen och rikt utrustade gravar som bör tolkas i sociala termer (1997). Detta har vi inga spår av vid Sandudden, det rör sig om fynd av två lansar och kanske är öborna än i det stadiet där bonden och krigaren är samma person.

Det finns ett par vapengravar i Sverige från äldre järnålder som är bedömda som kvinnogravar, men dessa får betraktas som undantag, övervägande del är mansgravar och där det har gått att uttala sig om ålder är det vuxna män. Detta kan också appliceras på undersökningen i Odensjö, där sju individer osteologiskt har tolkats som sex vuxna och en äldre man (Nordin 2013). Detta är intressant; i Sverige under äldre järnålder, är det inte de unga männen som begravts med sina vapen utan äldre, vuxna män, det vill säga föräldragenerationen. Niklasson skriver att det må vara de unga männen som i livet utmärker sig genom krigiska bragder med vapen som attribut medan det i döden är de äldre männen som förknippas med vapen. Det kan vara de män som nått ett visst trappsteg på den sociala pyramiden och som man bör begrava med vapen. Det går dock inte att knyta vissa vapenkombinationer till ålder i Sverige, i stället hör det samman med från vilken region eller tid graven är.

I länet har relativt få vapengravar undersökts, enligt Nicklassons avhandling är det förutom vapengraven på Visingsö (den beskrivs närmare nedan) en grav i Hedenstorp väster om Jönköping och ett gravfält i Torarp i Svenarums socken som innehållit vapen, de båda senare med större gravmonument. Dessa tre har en gemensam nämnare i att de är den enda skelettgraven på ett brandgravfält, med förbehållet, när det gäller Visingsö, att endast en bråkdel av gravfältet är undersökt. En teori angående förekomsten av endast en skelettgrav är att de som begravts med vapen, utan att brännas, var de första gravlagda som skulle bevaras för vakta gravfältet. När gravfältet i Odensjö undersöktes ökades dock länets vapenfynd avsevärt. Gravfältet är (så långt det är framtaget, det är troligen något större) 6 600 m², det betecknas som flatmarksgravfält och är anlagt under brytningstiden mellan förromersk och romersk järnålder. Det innehöll 63 gravar med 66 begravda individer, i både brand- och skelettgravar. Där fanns olika typer av gravar; bengropar, benlager, brandgropar, urnebrandgropar, urnegropar samt en rund och en kvadratisk stensättning (Nordin 2013). Vid förundersökningen undersöktes en vapengrav i form av en skelettgrav som typologiskt daterades till äldre romersk järnålder (Borg 2009). Det undersöktes dock fyra äldre brandgravar med vapen på gravfältet.

Gör man en utblick i Småland i stort gällande vapengravar under äldre järnålder kan man enligt Nicklasson tydligt se en indelning i regioner, där norra Småland med Visingsö har mer gemensamt, både arkeologisk och naturgeografiskt, med Östergötland och med tydligare influenser från Västergötland än med övriga Småland. I Kalmar län har samtliga vapenfynd gjorts i ådalar längs vattendragen och i Kronobergs län härstammar de flesta vapenfynden från trakten kring Mörrumsån. Han ser tre stadier av vapengravar under äldre järnålder: Först kommer etableringsfasen i Öster- och Västergötland. Vapengravar börjar anläggas under sen förromersk

järnålder och den är förknippad med tidiga import. Sedan kommer det traditionella vapengravskicket som ofta ligger på de vanliga gravfälten och inte är så starkt förknippade med statusföremål. Det tredje stadiet är det statusladdade vapengravskicket som börjar i Skåne och som förflyttas som en våg norrut. Från tidig romersk järnålder i Skåne, genom Väster- och Östergötland, Mälardalen och till mellersta Norrland i slutskedet av romersk järnålder. De har ofta stora överbyggnader och är utflyttade från de vanliga gravfälten. Efter det blir vapengravarna omoderna under en tid.

Det är också på sin plats, eftersom det finns en tydlig dragning mot götalandskapen norrut från ön under äldre järnålder, att här nämna Östergötland och Västergötland.

Under förromersk järnålder är vapenmaterialet från dessa båda landskap tillsammans med Öland av samma karaktär. I Östergötland är gravarna under förromersk järnålder uteslutande urnebrandgravar. Under äldre romersk järnålder förekommer även skelettgravar och brandlager, dock utan större överbyggnader. Under yngre romersk järnålder följer gravarna bebyggelsen och ligger på gravfält med ett större antal gravar, ofta med lång kontinuitet i tid. Regeln förefaller vara en vapengrav per generation och gravfält, eller en vapengrav per generation och bebyggelseenhet som använder ett gravfält. Det finns inget gravfält som har fler än två vapengravar. (Min kommentar: Gäller inte gravfältet i Oden-sjö som undersöktes efter att avhandlingen skrevs.) Generellt kan man också säga att den äldsta graven har funnits i norra delen av gravfältet som sedan vuxit kronologiskt mot söder. Placeringen av vapengravarna skiljer inte ut sig från de andra gravarna, de följer den tidsmässiga uppbyggnaden (Nicklasson 1997).

Om man ser till Västergötland finns, som tidigare nämnts, en mycket stor likhet med Östergötlands vapengravar. Samtliga gravar under förromersk järnålder är urnebrandgropar och den perioden har också avsatt flest vapenfynd. Senare under äldre romersk järnålder introduceras skelettgravskicket och i de tidigaste förekommer enbart sköld. Som helhet är gravskicket i det närmaste identiskt med det i Östergötland. De flesta fynden är koncentrerade till Falbygden och trakten runt Varnhem och Hornborgarsjön. Nicklasson framför en teori att praktgravskicket tar sin början i Västergötland och sprids därifrån till Östergötland (1997).

Vapengraven på Södra gravfältet

Innan lansspetsarna hittades på Sandudden fanns bara en tidigare känd vapengrav på ön. Just avsaknaden av vapengravar tas upp i "Gränna Visingsö historia" men då i samband att man diskuterar yngre vikingatida gravarna som undersökts på Norra gravfältet: *"Inga vapen har påträffats i gravarna på Norra gravfältet, vilket är anmärkningsvärt."* (Lindqvist 1980). Man tar också upp Visingsös geografiska placering vid sidan av vikingarnas sjövägar men att

man trots allt har fynd av importföremål från ön: *”Det vore inte omöjligt, att männen i södra vätterbygden också givit sig ut på långväga färder även om några påtagliga indicier inte finns. Bristen på vapenfynd tyder väl snarare på att männen var fredliga bönder men att den bördiga jorden på Visingsö gav möjlighet till ett visst välstånd och också till att ett handelscentrum för södra vätterbygden uppkom på ön.”* (Lindqvist 1980). De här tankarna gäller alltså yngre järnålder och stämmer inte tidsmässigt med gravarna på Sandudden, men är ändå intressanta ur ett arkeologihistoriskt perspektiv och visar också på en vetenskap där tolkningarna hela tiden förändras allteftersom nya fynd och upptäckter görs.

Kan en grav med endast en sköldbuckla anses var en vapengrav? Traditionellt anses det vara det och Nicklasson tar också upp detta i sin avhandling och menar att det är en fråga om vapensymbolik i gravar (1997).

Vapengraven vid Södra gravfältet undersöktes 1964 av Ragnhild Fredberger. En hög skulle tas bort som låg illa till inför breddningen av vägen vid korsningen stora landsvägen - vägen mot Rönäs. Högen, som hade nr 255, var svårt skadad mot vägarna i söder och öster. Intill och norr om grav 255 låg ytterligare två gravar, nr 236 och 248, som endast syntes som obetydliga och svaga förhöjningar (se bilaga 9). I sydöstra delen av högen nr 236 framkom en grav som i rapporten är benämnd XXVIII. Den bestod av 7 liggande hällar i storleken 0,3–0,8 meter som var placerade i nordnordöstlig-sydsydvästlig riktning (figur 32). Utifrån ritningarna bör stenpackningen ha varit cirka 2,5 × 1 meter. Under stenpackningen framkom en 0,5 meter djup nedgrävning, något snett i förhållande till hällarnas placering och mer i nordöstlig-sydvästlig riktning. Nedgrävningen bestod av ”fet mylla” och i centrum av denna låg sköldbucklan och sköldhandtaget (figur 33). (I ”Gränna Visingsö historia” står att den döde lagts på flata hällar och i Nicklassons avhandling benämns den hällkista, vilket alltså inte stämmer utifrån undersökningens dokumentation.) I nordöstra delen och i botten av nedgrävningen påträffades också skallfragment, hartstätning och andra skelettdeelar. Det har alltså ha rört sig om en skelettgrav. Nicklasson daterar den utifrån fynd till period B1, det vill säga tiden strax efter Kristi födelse. Lindqvist daterar den till tiden runt Kristi födelse. Intressant i sammanhanget är att konstruktionen i hög grad påminner om den skelettgrav vi undersökte på Sandudden 2015, även om en del av den saknades. Vid sökschaktningen av georadarns anomalier 2016 kunde också andra liknande stenpackningar av hällar ses (Ödeén 2017).

Intressant är också att graven med sköldbucklan tillsammans med ett 25-tal andra gropar har tolkats som tillhöriga ett flatmarksgravfält. I flera av groparna fanns brända ben, urnor och hartstätningar. I en grop (XXII), som låg mellan de synliga högarna nr 236 och 248, påträffades under en täckhäll sotig jordfyllning, ett litet

Figur 32-33. Foton från 1964 års undersökning av vapengraven vid Södra gravfältet. Ovan: stenhällarna som låg ovan skelettgraven, närmast vägen. Nedan: hällarna är nu borttagna och sköldbucklan kan ses.

upp-och nervänt lerkärl, en bronsfibula samt delar av en halsring med kuländar, se vidare under kapitel ”Fynd”.

Under jakten på bronskitteln fann vi även en lansspets i sakristians kista i Brahekyrkan. Den finns på bild i Lönns förteckning från

1984, men inte med några uppgifter (Lönn 1984). Lansspetsen är i järn, har en holk och är drygt 30 cm lång. Den är inte lika välbevarad som de från Sandudden, men man kan ana sig till en något smalare, mer smäcker form. Jag har tyvärr inte heller kunnat hitta någon proveniens eller kommentar om lansen i den äldre litteraturen, men den visar att det bör ha funnits fler vapengravar på ön.

Förstörda vapen

En av de lansspetsar som har hittas på Sandudden är avsiktligt förstörd, holken är tilltryckt och spetsen är böjd. Men vad är avsiktligt förstört och vad är spåren efter användning? Det diskuteras i en artikel av Olle Andersson i Fornvännen (2012). Att vapen har utsatts för rituell förstörelse vet vi och redan Hjortspringsfyndet innehåller ett svärd böjt i en S-form. Det är inget som kan ske under strid. Vad Andersson tar upp är hur spjutspetsar tillverkade i mjukt, ohärdat järn reagerar när de träffar till exempel sten eller en sköldbuckla. De experiment som genomfördes gav en rund krökning av spetsen, den typ av deformation som bland annat kan ses på lansen (F23) från Sandudden. Ser man så långt skulle det alltså kunna röra sig om en skada på lansen istället för en avsiktlig förstörelse. Men lansen har också en tilltryckt holk, vilket inte har kunnat ske vid samma tillfälle och varför det bör ses som ett rituellt förstört vapen.

Varför har man förstört vapen? När man finner det som benämns vapenoffer eller krigsbytesoffer är det fiendens vapen som har offrats till gudarna. Mest känt är nog Illerup Ådal med tusentals vapenfynd. Men när de har lagts ner i gravar av de närstående och efterlevande? Den mest framlagda tolkningen är att det handlar om att man "viger vapnet" åt de döda. I Barnarp strax söder om Jönköping undersöktes sju vapengravar på ett gravfält som innehöll sammanlagt 66 gravar. Bland dessa sju vapengravar fanns en skeltgrav med ett välbevarat och orört svärd. Övriga var urnegropar och i samtliga av dessa fanns bland de orörda vapnen även avsiktligt förstörda: sammanlagt fyra hopvikta eller hoprullade svärd, två böjda lansar och en hopvikt sköldbuckla (Nordin 2013). Det finns ingen diskussion i rapporten från Odensjöundersökningen omkring ritualen att förstöra vapen. Däremot tas en huslämning inom gravfältet upp, som man tolkar som ett kultuhus och där man ser en möjlighet att man utfört handlingar som att medvetet böja svärd och lansar för att därmed rituellt "avväpna" den döde inför begravningen (Nordin 2013).

Det finns, så här långt, bara ett fynd av ett avsiktligt förstört vapen från Sandudden och om vi tänker oss att det är från en grav anser jag att det ska ses mer som en hedersbetygelse åt den döde.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-5196-2018
 Länsstyrelsens beslutsdatum: 2018-06-19
 Jönköpings läns museums dnr: 112/2018
 Beställare: Länsstyrelsen
 Fält- och rapportansvarig: Anna Ödeén
 Rapportgranskning: Mikael Nordström
 Fältpersonal: Lotten Haglund och Anna Ödeén
 Fältarbetstid: 2018-08-20–2018-08-31
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Jönköpings kommun
 Socken: Visingsö socken
 Fastighetsbeteckning: Erstad 2:9
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad
 64E 3gN
 Koordinater: N:6439229 E:465495
 Koordinatsystem: Sweref 99 TM
 Höjdsystem: RH 2000
 Undersökningsyta: 10 m²
 Fornlämningsnummer: RAÄ 217 och RAÄ 233/
 L1970:1939 och L1970:3886
 Fornlämningstyp: Grav och gravfält
 Tidsperiod: Förromersk-romersk järnålder
 Fynd nr: 1-11
 Tidigare undersökningar: Dnr 242/15 (UN), dnr 177/16
 (georadar/sökschaktning), dnr
 310/17 (metalldetektering)

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Anteckningar av Claes Claesson 1933: *Arkeologisk undersökning av fornrl 20:288 på Södra gravfältet* med tillhörande ritning.

ATA, Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (RAÄ)

Brevväxling mellan August Eckerberg, Visingsö och Riksantikvarien angående fynden på platsen Hospitalet. Dnr 4001 och 4002/29.

Fornminnesregistret, FMIS, Forsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/forsok/search.html>

Otryckta källor

Claesson, C. 1933. *Anteckningar från undersökning av forn lämning nr 20:288, Södra gravfältet*. Otryckt rapport med tillhörande foton och ritning.

Fredberger (Vogel), R. 1964/1971. *Arkeologisk undersökning av fornrl. 236, 248 och 255 på det södra gravfältet RAÄ 53 Visingsö socken*. Jönköpings läns museum. Otryckt rapport med tillhörande ritningar.

Linderöth, M. 1968. *Anteckningar från undersökning av boplatsanläggningar inom Tunnerstad Bengtsgård 6:12, Visingsö socken*. Otryckt rapport med tillhörande ritningar.

Lönn, M. 1984. Inventarieuppgift från Brahekyrkan, Visingsö. Dnr 622/84. Jönköpings läns museum.

Ödeén, A. 2002. *Möten över sjön. Om kontakter mellan Visingsö och fastlandet under äldre järnålder*. C-uppsats i arkeologi. Göteborgs Universitet.

Ödeén, A. 2017b. *PM avseende arkeologisk förundersökning, i form av avsökning med metalldetektor, vid påträffade gravar och boplatslämningar, RAÄ-nr Visingsö 216-219 inom fastigheten Erstad 2:9, Visingsö socken i Jönköpings kommun*.

Tryckta källor och litteratur

Agertz, J. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 2008*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXXVII. Jönköping.

Agertz, J. och Vestbö-Franzén, Å. 2008. *Visingsö bebyggelse och landskap i äldre lantmäterikartor och 1500-talets handlingar*. Jönköpings läns museum. Jönköping.

Allvin, J. 1859. *Beskrifning öfver Wista härad uti Jönköpings län*. Stiftelsen Grännamuseerna 1993. Gränna.

Ameziane, J. 2006. *Avtryck efter Gudrun. Efterundersökning av stormskadade gravar. Visingsö socken i Jönköpings kommun, Hultsjö socken i Sävsjö kommun, Kärda socken i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:76. Jönköping.

Andersson, O. 2012. *Spjuten från Uppåkra: ritualförstörda eller förbrukade?* Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research.

- Arne, T. J. 1919. Den senare romerska järnåldern i Sverige. *Fornvännen* 14. S. 188-233.
- Artelius, T. och Lindqvist, M. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 70.
- Benett, A. 1987. *Graven. Religiös och social symbol. Stukturer i folkvandarings tidens gravskick i Mälardalen*. Stockholms Universitet. Theses and papers in North-european Archaeology 18. Stockholm.
- Berg, W. 1885. *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap*. Göteborg.
- Borg, J. 2009. *En vapengrav i Odensjö - arkeologisk förundersökning av gravfält från äldre järnålder samt avgränsning av bytomt inför byggande av bostadsområde, Barnarps socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2009:06. Jönköping.
- Borg, J. och Ödeén, A. 2013. *Skärustenshögen på Visingsö. Rapport över arkeologisk undersökning av RAÄ 112:1, genomförd undersommarkurer i arkeologi för amatörer, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2013:02. Jönköping.
- Burenhult, G. 2000. *Arkeologi i Norden 2*. Natur och Kultur. Stockholm.
- Gustafsson, A. 1999. *Stormskadad gravhög, nr 159, Mellersta gravfältet Visingsö kronopark. Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologiska rapport 1999:18. Jönköping.
- Häggström, L. 2005. *Landskapsutnyttjande, bete och odling på Sydsvenska höglandet under äldre järnålder. Exemplet Öggestorp*. GOTARC. Series B, Gothenburg archaeological theses, vol. 34. Jönköpings läns museum. Göteborg.
- Ilkjaer, J. 1990. *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speren. Textband*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 1. Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus University Press. Århus.
- 1990. *Illerup Ådal 2. Die Lanzen und Speren. Taffelband*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 2. Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus University Press. Århus.
- Jansson, K. 2009. *Boplats och långhus - tusen år vid Brahekyrkan. Arkeologiska för- och slutundersökningar av RAÄ 122, utmed länsväg 1001, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2009:81. Jönköping.
- Kaliff, A. 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Uppsala Universitet. Aun 24. Uppsala.
- Lindqvist, G. 1980 Förhistorisk tid - 1523. Red. Grennfeldt, T., Kraft, S., Lindqvist, G. och Rydén, J. *Gränna - Visingsö historia*. Stockholm.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. Nordiske Fortidsminder Serie B Bind 10. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Nicklasson, P. 1997. *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland*. Acta Archaeologica Lundensia Series Prima in 4 N 22. Stockholm.

- Nicklasson, P. 2015. *Baronens tårar. Arkeologi och passion i Götiska förbunder*. Acta Archaeologica Lundensia Series Prima In 4 , No 34. Lund.
- Nisser, W. 1931. *Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap på Per Brahe D.Y:s tid. Del II*. Stockholm.
- Nordin, P. 2013. *Ryttargravar från äldre romersk järnålder vid Odens sjö. Arkeologisk undersökning av en kult- och begravningsplats från kring år 0 Jönköpings län, Småland, Jönköpings kommun, Barnarps socken, Odensjö gård, Odensjö 7:7, Odensjö 328 och 329*. Uv rapport 2013:65. Riksantikvarieämbetet. Mölndal.
- Riksantikvarieämbetet 1990. *Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige*. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6§. Stockholm.
- Rogberg, S. 1770. *Historisk beskrivning om Småland*. Stockholm.
- Sjöborg, N.H. 1830. *Samlingar för Nordens fornälskare*. Tredje Tomen. Stockholm.
- Sahlström, K.E. 1939. *Valle härads fornminnen*. Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförening. Skövde.
- Sahlström, K.E. och Gejvall, N-G. 1948. *Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, del 60:2. Stockholm.
- Wilstadius, P. 1942. (red.) *Den första fornminnesinventeringen i Jönköpings län. Prästerskapets rannsakingar om gamle antiquiteter och monumenter åren 1667-1690. Norra Smålands årsbok för hembygdsvård 1942. Meddelanden från Norra Smålands Fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund XV*. Jönköping.
- Ödeén, A. 2008. *Öbors boplats. Arkeologisk för- och slutundersökning med anledning av planerad husbyggnation inom fastigheten Näs 6:3 Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2008:81. Jönköping.
- 2009. *Arkeologisk undersökning inför planerad husbyggnation på fastigheterna Rökinge 15:17-18 och inom RAÄ 156 Visingsö socken i Jönköpings kommun Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2009:30. Jönköping.
- 2015. *Stormen Egons spår på Visingsös gravfält. Arkeologisk efterundersökning och återställning av stormskadade gravar inom gravfältet RAÄ 29:1 och RAÄ 53:101, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2015:47. Jönköping.
- 2016a. *Skelettgrav vid Sandudden. Arkeologisk efterundersökning av nypåträffad skelettgrav på fastigheten Erstad 2:9 Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2016:12. Jönköping.
- 2016b. *Stormskadade järnåldersgravar på Visingsö. Arkeologisk efterundersökning och återställning av stormskadade gravar inom gravfält RAÄ 29:1, Visingsö socken i Jönköping kommun, Jönköping län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2016:33. Jönköping.
- 2017a. *Nya gravar vid Sandudden. Kartering med georadar samt sökschaktning vid flatmarksgraven RAÄ 216, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2017:26. Jönköping.

Bilaga 1. Vedartsanalys

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 18104

**Vedartsanalyser på material från Jönköpings län,
Sanderyd sn, Hedenstorp och Visingsö sn. Raä 217
Erstad.**

Adress:
Kattås
670 20 GLAVA

Telefon:
070 34 00 645
E-post: vedlab@telia.com

Bankgiro:
5713-0460
www.vedlab.se

Organisationsnr:
650613-6255

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 18104

2018-11-20

Vedartsanalyser på material från Jönköpings län, Sandseryd sn, Hedenstorp och Visingsö sn. Raä 217 Erstad.

Uppdragsgivare: Anna Ödeén/Jönköpings läns museum

Arbetet omfattar två kolprover och två träprover från två olika undersökningar.

De två kolproverna från Hedenstorp är tagna i härdar i ett område med förhistoriska boplatser och flera andra fornlämnings typer. Proverna innehåller ask respektive björk, gran och tall. Båda proverna kommer att kunna ge tillförlitliga dateringar av aktiviteterna utan risk för hög egenålder.

Analysresultat Sandseryd, Hedenstorp

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
354		Härd	2,8g	2,2g 5 bitar	Ask 5 bitar	Ask 200mg	
376		Härd	0,4g	0,1g 4 bitar	Björk 1 bit Gran 2 bitar Tall 1 bit	Björk 14mg	

De två vedproverna från Visingsö är tillvaratagna i samband med konservering av fynd från ett eroderande gravfält vid Vätterns strand. Preliminär datering är romersk järnålder.

F 16:B är ett vedprov från tången på ett knivblad. Provet innehåller endast mycket små fragment av ved. Ett ytterst litet fragment kunde vedartsbestämmas till björk.

Analysresultat Visingsö, Raä 217 Erstad.

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
	F 7:A	Lans, skaft	1,0g	<0,1g 3 bitar	Ask 3 bitar	Ask 69mg	
	F 16:B	Kniv, skaft	0,1g	<0,1g 1 bit	Björk 1 bit		Hela provet till datering

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 070 34 00 645

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	250 år	Näringsrik jord, solig växtplats.	Hård, elastisk och seg. Hjulaxlar, redskap	Viktigt för lövtäckt. Yggdrasil var en ask. Mycket folktro knutet till asken.
Björk Glasbjörk Vårtbjörk	<i>Betula sp.</i> <i>Betula pubescens</i> <i>Betula pendula</i>	300 år	Glasbjörken är knuten till fuktig mark gärna i närhet till vattendrag. Vårtbjörken är anspråkslös och trivs på torr näringsfattig mark. Båda arterna är ljuskrävande.	Stark och seg ved. Redskap, asklut, träkol. Ger mycket glöd.	Glasbjörk bildar även underarten Fjällbjörk. Förutom veden har nävern haft stor betydelse som råmaterial till slöjd.
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störrar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder
Tall	<i>Pinus sylvestris</i>	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) takspån, tjärbloss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färska vedprover.

Bilaga 2. ^{14}C -analys, ben

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Uppsala 2018-11-22

Anna Ödeén
Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 JÖNKÖPING

Resultat av ^{14}C datering av brända ben från Sandudden dnr 112/2018, RAÄ 217 & 222, Erstad 2:9, Visingsö socken, Jönköpings kommun, Småland. (p 1878)**Förbehandling av brända ben:**

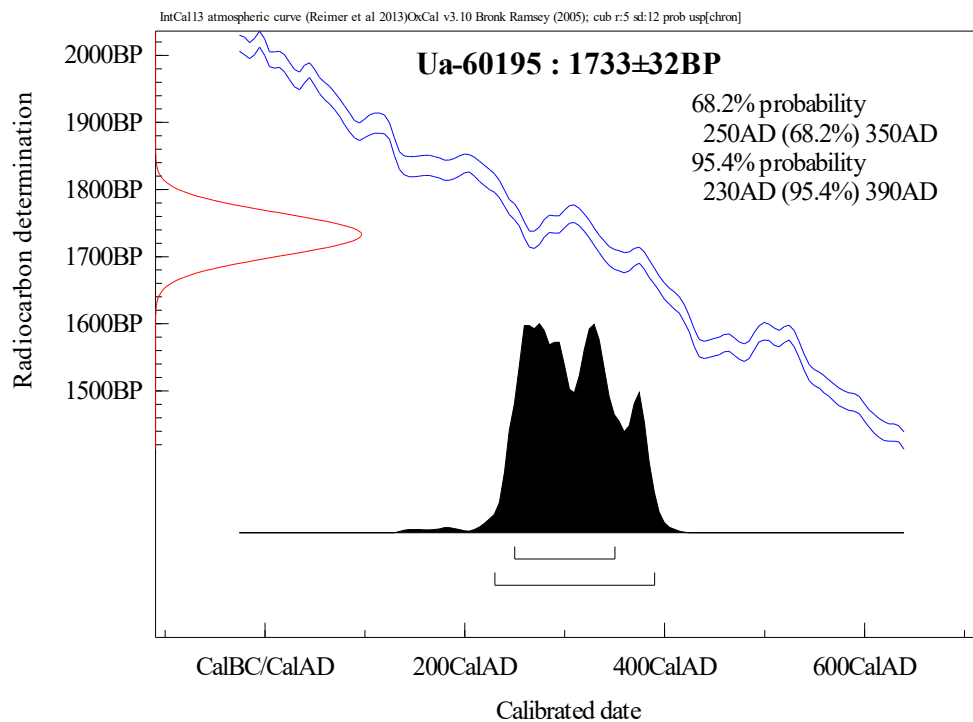
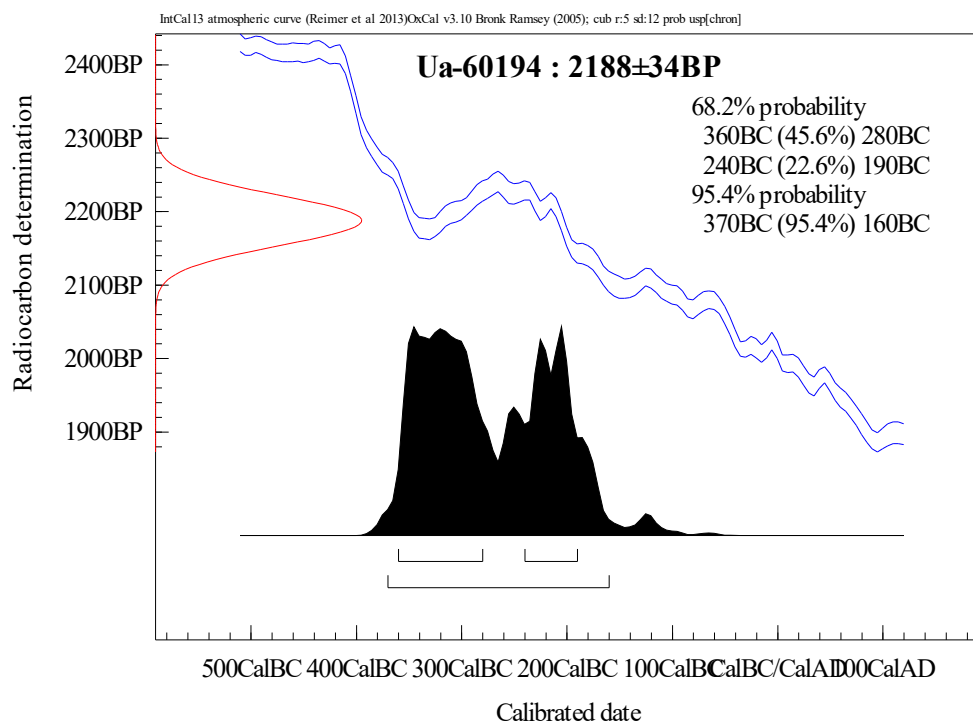
1. 1,5 % NaOCl tillsatt till det rengjorda och krossade benprovet och blandningen fick stå i rumstemperatur i 48 timmar.
2. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten.
3. 1 M HAc tillsatt till provet och blandningen fick stå i rumstemperatur i 24 timmar.
4. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten och intorkat.
5. Lakning med 6 M HCl.
6. Den erhållna CO_2 -gasen grafiteras därefter Fe-katalytiskt före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet.

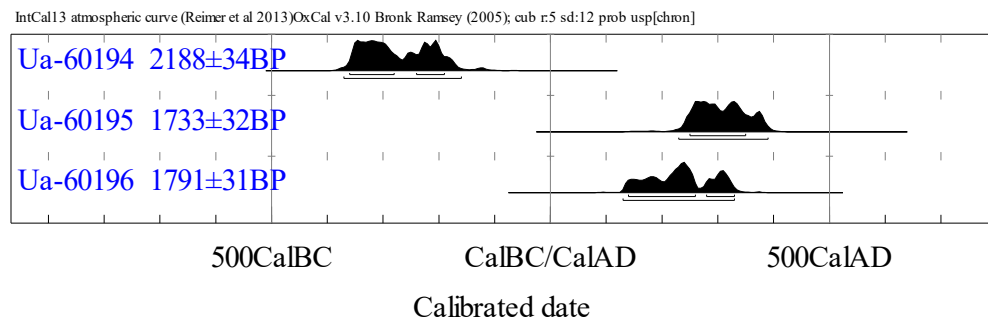
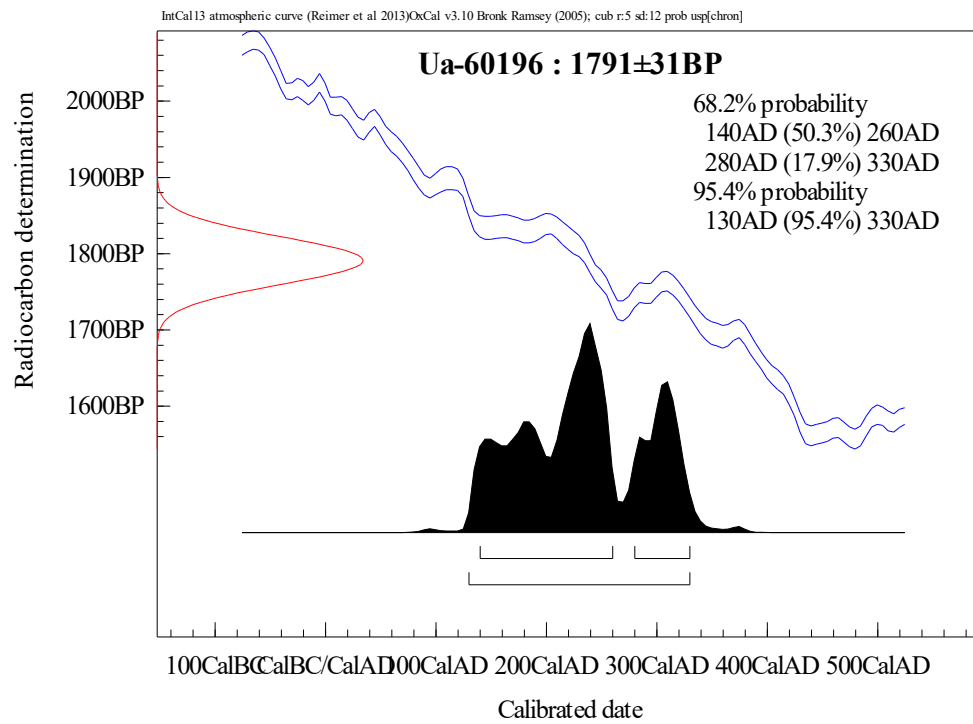
RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	^{14}C age BP
Ua-60194	A800	-22,9	2 188 ± 34
Ua-60195	A820	-21,4	1 733 ± 32
Ua-60196	A858	-21,5	1 791 ± 31

Med vänlig hälsning

Göran Possnert / Lars Beckel

Bilaga 3. ^{14}C -analys, trä

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Uppsala 2019-02-01

Anna Ödeén
Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 JÖNKÖPING

Resultat av ^{14}C datering av träkol från RAÄ 217, Erstad 2:9, Sandudden, Vingsö socken, Jönköpings kommun. (p 2008)**Förbehandling av träkol och liknande material:**

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	^{14}C age BP
-----------	------	-------------------------------------	------------------------

Proverna F7 och F16 var av för dålig kvalitet och kunde ej dateras.

Med vänlig hälsning

Göran Possnert / Lars Beckel

Bilaga 4. Makrofossilanalys

MILJÖARKEOLOGISKA LABORATORIET

RAPPORT nr. 2019-002

Macrofossil analysis of one sample from
the site Raä Visingsö 217, Jönköping,
Småland

Ivanka Hristova & Sofi Östman

INSTITUTIONEN FÖR IDÉ – OCH SAMHÄLLSSTUDIER

Macrofossil analysis of one sample from the site Raä Visingsö 217, Jönköping, Småland

Ivanka Hristova & Sofi Östman

Introduction

One macrofossil sample from the excavations of the Visingsö site was analysed at the Environmental Archaeology Laboratory (MAL) at Umeå University.

The site Visingsö consist of several hundred prehistoric graves and most of them are located on the highest part of the island where the soil is sandy. After a rescue excavation and a geo-radar survey the site was defined as a flat grave field from Early Iron Age. During rescue excavations last year, two stone concentrations and a fire pit were studied, all of them partly eroded towards Vättern. In the northern part of the stone concentrations A820 an interesting construction was revealed: inclined flat stones and a "pit" is centrally located with the stones as petals around. One possible interpretation is that it resembles remains of a flat grave.

An archaeobotanical sample was collected from the pit which analysis aims to help with the interpretation of the found structure.

Materials and Methods

Before the analysis the sample was stored in a drying room (+30°) until the moisture has disappeared. In order to catch any possible archaeobotanical and archaeological artefacts the sample was wet sieved using sieve meshes of 2 mm and 0,5 mm. The sample volume before wet-sieving was 2,5 litre. The sieved material was divided in two fractions: one representing 2 mm sieve mesh and the other one – 0,5 mm. The sieved material was sorted and identified under stereomicroscope. Charred/carbonised plant remains were extracted from samples and the amount of woody charcoal estimated as relative proportion of the floated sample volume as follows: x = up to 25%, xx = up to 50%, xxx = up to 75%, xxxx = about 100% of floated sample volume.

The charred material was collected together with the found several slag fragments. The result from the analysis is presented in Table 1.

The macrofossil analysis of the sample was performed by Ivanka Hristova and Sofi Östman.

Results

Sample 18_0038_0001, A820, fraction 2mm.

The fraction volume after wet sieving is 50 ml. The sample consists of several bigger stones about 2 to 4 cm in size and a lot of small stones (0,5 to 1 cm). Almost no visible charcoals could be observed, but still several have been collected about 0,5 cm in size. Two small fragments of inorganic slag (ca 0,6 cm) have also been picked up.

Sample 18_0038_0001, A820, fraction 0,5 mm.

The fraction volume after wet sieving is 20 ml. The sample contains mainly sand and modern unburned organic material such as root parts. Several modern seeds of *Chenopodium album* (fat-hen/ Svinmålla) has also been found. Charcoal fragments are less than 25 % and barely visible in the sample. Several burned fragments of stems/twigs have been picked up.

Discussion and Conclusions

The lack of preserved plant remains could infer that almost no burning activities have been performed at the studied context. If the studied structure is part of a flat grave and it is an inhumation grave, then this could be a possible explanation why the botanical preservation is so poor. Usually inhumation graves contain no or very little organic preservation, unless anaerobic conditions exist.

Figures and tables

Table 1. Results

MAL nr	Feature name	Feature type	Fraction	Charcoal	Twigs/stems	Others (slag fragments)	Before flotation (L)	After flotation (ml)
18_0034_0001	A820	"pit"	2 mm	6		2	2,5	50
18_0034_0001	A821	"pit"	0,5 mm	9	8			20

MAL
Miljöarkeologiska laboriet
Umeå Universitet
901 87 UMEÅ
090-786 50 00
www.umu.se/envarchlab
mal@umu.se

Jan-Erik Wallin Pollenlaboriet i Umeå AB
Sågställarvägen 2A 907 42 Umeå
070-66 15 101
pollenlaboriet@ume.se

Bilaga 5. Osteologisk analys

Osteologisk analys av benmaterial från RAÄ 17 och 222 Visingsö socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län. Dnr 112/18.

Av Anna Kloo Andersson, Jönköpings läns museum.

Inledning

De brända ben som har analyserats här framkom vid den arkeologiska undersökningen på Sandudden på Visingsö, det vill säga RAÄ 217 och 222 i Visingsö socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län.

Benmaterialet hade tvättats före analysen. Under analysarbetet noterades fragmentens volym, vikt och storlek samt färg och förbränningsgrad. Alla igenkänningsbara och identifierbara fragment har plockats ut. Därefter har jag identifierat art, benslag eller del av kroppen som fragmentet kommer från samt om möjligt även kön och ålder på individen.

Metod

Åldersbedömning

Åldersbedömning på människoben kan bland annat göras utifrån fragment från skalltaget samt ledändarna på rörbenen och ryggraden. Skalltaget består av tre skikt; ett yttre och ett inre kompakt skikt (*tabula interna* och *tabula externa*) samt ett mellanliggande spongiöst skikt (*diploë*). Det spongiösa skiktet blir tjockare med ökande ålder på bekostnad av de två andra skikten. Hos ungdomar och gamla individer spjälkas ofta skalltagsfragmenten längs med det spongiösa skiktet vid kremering (Gejvall 1948:162). På kraniet kan man även bedöma ålder utifrån när skallsömmarna (suturen) växer samman. Sammanväxningen (synostosen) påbörjas i *tabula interna* och går utåt. Suturen börjar växa samman i vuxen ålder vid olika åldersintervall beroende på var i kraniet suturen sitter. När synostosen är helt avslutad kan man oftast inte se på kraniet var suturen har suttit tidigare. Det kan dock variera mycket mellan olika individer när suturen sluts (Gejvall 1948:161f) och hos en del personer sluts de aldrig.

Både på människo- och djurben kan man använda ledändarna på rörbenen för att bedöma individens ålder. Ledändarna (epifyserna) växer fast på själva benkroppen (diafyse) vid olika åldrar beroende på art samt även vilket ben och benände det är. Hos människan sker det huvudsakligen mellan 14-25 års ålder.

Könsbedömning

För att bedöma vilket kön en individ har kan man på människoskelettet studera bäckenet, kraniet samt ledhuvuderna på överarmen och lårbenet. Man bör studera så många könsskiljande drag som möjligt för att kunna göra en bra könsbedömning. Eftersom kremerade skelett är betydligt mer fragmenterade än obrända skelett är det svårare att göra könsbedömningar på kremerat material. Det kan vara väldigt svårt att studera de könsskiljande dragen på benbitarna, om dessa fragment hittas överhuvudtaget. I det här materialet är det bara delar från ögonhålans övre kant som har kunnat användas för könsbedömning. Ögonhålans övre kant (*margo supra-orbitalis*) är spetsig hos kvinnor medan den är mer rundad och kraftigare hos män (Gejvall 1948:162). Det bör dock påpekas att när det gäller könsskiljande drag finns det en viss överlappning mellan könen. Det finns kvinnor med kraftiga och mer maskulina drag samtidigt som det finns män som har gracila och mer "kvinnliga" skelett (Gejvall 1948:162f).

Beräkning av antal individer

För att beräkna hur många individer som ingår i ett benmaterial använder man sig av MNI (Minimal Number of Individuals). Då undersöker man om det i materialet finns fler än ett ben av en viss sort som det bara finns ett av i kroppen. En uppenbar storleks-, ålders- eller könsskillnad mellan fragmenten kan även användas för att beräkna antalet individer i materialet.

Resultat

F7, A800

Fyndet innehåller 11,5 dl brända ben som sammanlagt väger 928,5 g. Det största fragmentet är 63,0 mm långt medan medellängden är 23,5 mm. Benen är vita och helt förbrända utom något enstaka fragment som är lite mörkgrått i mitten och därmed nästan helt förbränt. Benen kommer från människa (242,8 g) och obestämda fragment (685,7 g) från människa.

Människobenen kommer från olika delar från hela kroppen. Några fragment har epifyser där ledänden har vuxit fast på benkroppen vilket tyder på att benen kommer från en vuxen individ. Flera av kraniefragmenten har ett tunt mellersta skikt (*diploë*) vilket tyder på att individen inte var gammal. Ett av kraniefragmenten kommer troligen från den övre delen av ögonhålan och eftersom *margo supra-orbitalis* är relativt spetsig tyder det på det är en kvinna. Det finns inget som tyder på att benen kommer från mer än en individ.

Människa: 2 kraniefragment (med *sulcus*), 3 kraniefragment med sned sutur (synostos ej påbörjad, tunn *diploë*), 16 kraniefragment med sutur (synostos ej påbörjad, tunn *diploë*), 3 kraniefragment (tunn *diploë*), 3 kraniefragment (medeltjock *diploë*), 1 trolig *zygomaticum* vid nedre delen av orbitan (sin), 1 ev *frontale* vid *glabella* och *margo supra-orbitalis* (relativt spetsig, sin), 1 tandrot (troligen molar), 2 *maxilla* med alveoler, 1 *mandibula* med alveoler, 4 *maxilla/mandibula* med alveoler, 1 kotkropp (epifys fastvuxen), 9 revbensdiafyser, 7 diafyser *radius/ulna/fibula*, 12 diafyser *humerus/femur*, 32 rörbensdiafyser, 1 *metacarpale/metatarsale* (distal ände, epifys fastvuxen), 1 *phalanx* 1 eller 2 (distal ände).

Obest: kraniefragment, kotfragment, revbensdiafyser, diafyser, rörbensdiafyser (både från stora och små rörben), epifyser och spongiöst ben.

F9, AG820.1 (i stenpackningen)

Fyndet består av fem fragment som tillsammans väger 1,0 g. Det längsta fragmentet är 15,2 mm långt och medellängden är 11,2 mm. Benen är vita och helt förbrända. Benen kommer från människa (0,6 g) och obestämda fragment (0,4 g) som eventuellt kommer från ett djur av okänd art.

Människa: 1 diafys, 1 tand (troligen en incisiv).

Obest: 3 diafyser (ev från djur).

F8, A858 (i stenpackningen)

Fyndet består av två fragment som tillsammans väger 0,9 g. Fragmenten är 11,2 och 18,4 mm långa. Benen är vita och helt förbrända. Även om benen var tvättade före analysen kan man se att de har varit jordiga.

Människa: 2 diafyser.

F10 (i matjorden över A858)

Fyndet väger 5,7 g och det största fragmentet är 22,0 mm långt medan medellängden är 9,7 mm. Benen är vita och helt förbrända utom ett fragment som är obränt. Benen har varit jordiga. Fragmenten kommer från människa (4,0 g) och obestämda fragment (varav 1,0 g var obränt medan 0,7 g var brända).

Människa: 5 diafyser, 1 diafys ev *radius/ulna/fibula*, 3 ev kraniefragment.

Obest, bränt: fragment.

Obest, obränt: 1 diafys.

F11, A858 (i stenpackningen)

Benen har en sammanlagd vikt av 7,7 g. Det längsta fragmentet är 16,4 mm långt medan medellängden är 12,7 mm. Benen är vita och helt förbrända utom några fragment som är mörkgrå i mitten och därmed inte helt förbrända. Benen kommer från människa (4,5 g) och obestämda fragment (3,2 g).

Människa: 7 diafyser.

Obest: diafyser, fragment.

Sammanfattning av A858

Här har jag gjort en sammanlagd bedömning av fynden F8 och F11 som hittades i stenpackningen till A858 samt F10 som hittades i matjorden ovanpå A858. Anläggningen innehåller 14,3 g brända ben. Det största fragmentet är 22,0 mm långt och medellängden är 11,2 mm. Benen är vita och helt förbrända utom ett fragment som är obränt. Benen kommer från människa (9,4 g) samt obestämda fragment (4,9 g varav ett fragment är obränt och väger 1,0 g).

Det finns inget som tyder på att de brända benen i A858 kommer från mer än en människa men det har inte varit möjligt att bedöma vilken art det obrända fragmentet kommer från. Inget av fragmenten från människa har kunnat användas för köns- eller åldersbedömning.

Sammanfattning

De ben som har analyserats här framkom när Jönköpings läns museum gjorde en arkeologisk undersökning inom RAÄ 217 och 222 i Visingsö socken, Jönköpings kommun. Det är sammanlagt 943,8 g brända och obrända ben som har analyserats och de har en volym av 11,5 dl. Det längsta fragmentet är 63,0 mm långt medan medellängden är 23,5 mm. Benen kommer från människa (252,8 g) och brända obestämda fragment (690,0 g) från människa och eventuellt djur samt ett obränt fragment som väger 1,0 g. Nästan alla brända ben är vita och helt förbrända. Det finns dock några fragment som är lite sämre brända och mörkgrå i mitten av fragmentet.

Det finns inget som tyder på att anläggningarna innehåller mer än en människa per anläggning. De obestämda fragmenten från AG820.1 kan eventuellt komma från ett djur av obestämd art. Det är bara benen i A800 som har kunnat användas för köns- och åldersbedömning. Dessa ben kommer troligen från en kvinna som var vuxen, men inte särskilt gammal, när hon dog.

Litteratur

Gejvall, N-G. 1948. II. Antropologisk del. I: Sahlström, K. E. & Gejvall, N-G.: *Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. KVHAA 60:2. Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Bilaga 6. Konserveringsrapport 2018

Konserveringsrapporter över föremål från Sandudden, Erstad 2:9 Visingsö sn, 2018

Max Jahrehorn
Rapport mars 2019
K18-215
OXIDER

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevaka

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-215

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2018.**Fynd nr:** 4**Kontaktperson:** Anna Ödeén, Jönköpings läns museum**Kons nr:****Datum in:** 2018-10-11**Datum ut:** 2019-03-01**Föremål:** Kniv**Material:** Järn**Antal:** 1**Mått:****Vikt in:** 16,56g **Vikt ut:** 15,11g**Foto:** Ja**Behandling:**

Knivens ytor har tunna föroreningar och under dessa ett jämnare skikt av lägre krustor. Dess tånge är böjd $\approx 90^\circ$ och i detta område har krustorna släppt.

Kniven innan konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-215

Kniven bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Efter denna grövre rengöring så blåstrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Kniven urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas. För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blåstras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Kniven efter konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevaka

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-215

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2018.**Fynd nr:** 5**Kontaktperson:** Anna Ödeén, Jönköpings läns museum**Kons nr:****Datum in:** 2018-10-11**Datum ut:** 2019-03-01**Föremål:** Spets, del av käft, sax?**Material:** Järn**Antal:** 1**Mått:****Vikt in:** 22,27g **Vikt ut:** 19,91g**Foto:** Ja**Behandling:**

Föremålet har en lägre krustbildning och täcks av tunna föroreningar. Dess brottyta är av äldre datum.

Detaljen före konservering.

Föremålet bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Efter denna grövre rengöring så blästrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Delen urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas. För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blästras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevaka

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-215

Föremålet efter konservering.

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevara

OXIDER AB
Box 980
39129 Kalmar

www.oxider.se

Telefon: 0722 47 58 58

E-post: max.jahrehorn@oxider.se

Bilaga 7. Konserveringsrapport 2017

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapporter över föremål från Sandudden, Erstad 2:9 Visingsö sn, 2017

Max Jahrehorn
Rapport augusti 2018
K18-183
OXIDER

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning.....	2
Mål.....	2
Syfte.....	2
Metod.....	2
Föremålsstatus.....	2
Konservering.....	2
Konserveringsrapporter.....	3

Omslagsbild: Lansspets, något deformerad, f.nr 23

Inledning

Materialet kommer från Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.

Föremålen består av järn samt cu-legeringar

Sammanlagt består fynden av 6 fyndposter.

Oxider har fått uppdraget att utföra konserveringsarbetet. Följande rapport avser arbetets utförande.

Mål

- Dokumentation av de olika föremålen
- Konservering av materialet
- Dokumentation av uppdraget

Syfte

Det övergripande syftet med konserveringsarbetet är att säkra materialet från fortsatt nedbrytning. Föroreningar avlägsnas tills nivån för ursprunglig yta nås.

Metod

Varje föremål bedöms individuellt med fokus på läsbarhet och korrosionsgrad. För att säkerställa informationen innan konservering fotograferas materialet och detaljbilder tas på speciella eller komplicerade delar. Konserveringsmetoden väljs efter objektens status samt efter de föroreningar som vidhäftar dess ytor. Metoden skall vara skonsam mot föremålen.

Föremålsstatus

Föroreningarna och korrosionsprodukterna varierar i materialet, allt från tunt sittande jord till extremt hårda produkter. I många fall är ytorna svåravlästa på grund av krustbildningar.

Konservering

Föroreningar och korrosionsprodukter varierar över föremålens ytor, ibland tunt men även som tjocka hårda föroreningar. I några fall fanns täta, höga krustor. Konserveringsmetoden valdes efter varje enskilt föremål, efter dess specifika status och nedbrytningsgrad.

Målet med konserveringen var att avlägsna föroreningar på ett sådant sätt att nivån nåddes till ursprunglig yta om möjligt. Arbetet fram dit var att tillföra så lite kemikalier som möjligt, i kombination med mekanisk rengöring.

Konsveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.

Fynd nr: 1

Kontaktperson: Anna Ödeén, Jönköpings läns museum

Kons nr:

Datum in: 2018-02-06

Datum ut: 2018-08-14

Föremål: Fibula, del av

Material: Cu-legering

Antal: 1

Mått:

Vikt in: 3,79g Vikt ut: 3,76g

Foto: Ja

Behandling:

Delens ytor täcks av tunna täta föroreningar och ingen ursprunglig yta är synlig. Det ser ut som om föremålet har roterat i marken.

Föremålet innan konservering.

Delen rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. Föremålet är mycket kraftigt nedbruten och hårt vittrat vissa föroreningar måste lämnas kvar på ytorna eftersom de är bärare av omkringliggande områden.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

För att nå något djupare så rengörs ytorna lätt med EDTA-diNa 1,5% samt följande urlakning i varmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

Fibulan efter konservering. I markerat utskott finns små fragmentariska rester som bedöms haft en vitmetall, möjligtvis varit försilvrade.

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.

Fynd nr: 6

Kontaktperson: Anna Ödeén, Jönköpings läns museum

Kons nr:

Datum in: 2018-02-06

Datum ut: 2018-08-14

Föremål: Fibula

Material: Cu-legering

Antal: 1

Mått:

Vikt in: 11,29g **Vikt ut:** 11,22g

Foto: Ja

Behandling:

Delens ytor täcks av tunna täta föroreningar, dessa är något kraftigare i fördjupningarna, ingen ursprunglig yta är synlig. Det ser ut som om föremålet har roterat i marken.

Fibulan innan konservering.

Fibulan rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. Föremålet är mycket kraftigt nedbruten och hårt vittrat vissa föroreningar måste lämnas kvar på ytorna eftersom de är bärare av omkringliggande områden. För att nå något djupare så rengörs ytorna lätt med EDTA-diNa 1,5% samt följande urlakning i varmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

I profilernas djup samt delvis på dess väggar finns rester av fragmentariska ytor som bedöms haft en vitmetall, möjligtvis varit försilvrade.

Fibulan efter konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.

Fynd nr: 7

Kontaktperson: Anna Ödeén, Jönköpings läns museum

Kons nr:

Datum in: 2018-02-06

Datum ut: 2018-08-14

Föremål: Lansspets

Material: Järn

Antal: 1

Mått:

Vikt in: 177,78g **Vikt ut:** 161,52g

Foto: Ja

Behandling:

Spetsens ytor täcks av jämna föroreningar och under dessa en lägre krustbildning. Föremålet är svagt böjt och dess holk är helt fylld. Ryggarna är tydligt synliga.

Lansspetsen före konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Den fyllda holken innan undersökning.

Föremålet röntgas för att studera dess status samt holkens djup. Pilen i bilden markerar djupet och spetsen bedöms relativt hårt korroderad.

Föremålet bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Då holken undersöktes upptäcktes en del petrifierade träfibrer, främst mot holkens väggar. Dess fiberriktning var i spetsens längdriktning, fragmenten placeras i provrör märkt :A. Efter denna grövre rengöring så blästrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Spetsen urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare dehydrering med

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

95%-ig etanol samt torkas. För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blåstras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Lansspetsen efter konservering.

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevåra

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.**Fynd nr:** 9**Kontaktperson:** Anna Ödeén, Jönköpings läns museum**Kons nr:****Datum in:** 2018-02-06**Datum ut:** 2018-08-14**Föremål:** Fibula**Material:** Cu-legering**Antal:** 1**Mått:****Vikt in:** 19,56g **Vikt ut:** 19,44g**Foto:** Ja**Behandling:**

Delens ytor täcks av tunna täta föroreningar, dessa är något kraftigare i fördjupningarna, ingen ursprunglig yta är synlig. Det ser ut som om föremålet har roterat i marken.

Fibulan innan konservering.

Spännet rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. Föremålet är mycket kraftigt nedbruten och hårt vittrat vissa föroreningar måste lämnas kvar på ytorna eftersom de är bärare av omkringliggande områden. För att nå något djupare så rengörs ytorna lätt med EDTA-diNa 1,5% samt följande urlakning i varmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

I profilernas djup samt delvis på dess väggar finns rester av fragmentariska ytor som bedöms haft en vitmetall, möjligtvis varit försilvrade.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevåra

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Fibulan efter konservering.

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.**Fynd nr:** 16**Kontaktperson:** Anna Ödeén, Jönköpings läns museum**Kons nr:****Datum in:** 2018-02-06**Datum ut:** 2018-08-14**Föremål:** Kniv**Material:** Järn**Antal:** 1**Mått:****Vikt in:** 47,79g **Vikt ut:** 42,18g**Foto:** Ja**Behandling:**

Kniven har en jämn korrosionsbild med lägre krustbildningar spridda över ytorna. Dess egg och rygg är svagt synliga och kniven är lätt böjd på mitten.

Kniven före konservering.

B

Kniven bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Efter denna grövre rengöring så blåstrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. På dess blad finns mikroskopiska spår efter petrifierat trä på något ställe och dess tång har ett par markeringar efter något organiskt material, detta tolkas som trä/ läder?

På tångens (konkava sidan) finns ett område med petrifierat trä, vars fiberriktning ligger med knivens längd. Området har en utsträckning av 45 mm och är fragmentariskt. Dessa fragment avlägsnas i

OXIDER
Avlägsna · Skydda · Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

möjligaste mån och placeras i provrör märkt :A. Motsvarande konvexa sida har ett mindre område med dito, material avlägsnas och märks :B, fiberriktningen som ovan.

Detalj fotografi på det petrifierade trät :A, den konkava sidan.

Detalj fotografi på det mindre området med petrifierade trät :B.

Kniven urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas. För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blåstras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Detalj fotografi på ett eventuellt läderfragment, placerad enligt den streckade pilen på första sidan. Fragmentet ser ut att ligga mot bladet med dess narvsida utåt, fragmentet avlägsnas och märks :C.

Kniven efter konservering.

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Ort/Anläggning: Sandudden, Erstad 2:9, Visingsö sn, 2017.

Fynd nr: 23

Kontaktperson: Anna Ödeén, Jönköpings läns museum

Kons nr:

Datum in: 2018-02-06

Datum ut: 2018-08-14

Föremål: Lansspets

Material: Järn

Antal: 1

Mått:

Vikt in: 184,76g **Vikt ut:** 162,92g

Foto: Ja

Behandling:

Järnet är hårt korroderat och många ytor har spjälkats loss och gått förlorade.

Föremålet innan behandling.

Föremålet bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Efter denna grövre rengöring så blästrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Delen urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevaka

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K18-183

Vidare dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas. För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blåstras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Lansspetsen har olika deformationer, dess spets är böjd och holken är kraftigt tillplattad, förändringarna tycks vara medvetet utförda.

Lansen efter konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

OXIDER AB
Box 980
39129 Kalmar

www.oxider.se

Telefon: 0722 47 58 58

E-post: max.jahrehorn@oxider.se

Bilaga 8. Fredbergers dokumentation

DOKUMENTATION

- ① SEKTIONSBILD AV BERERD DEL
AV S. GRAVFÄLTET
- ② PLAN ÖVER ANL. 255, 248 + 236
- ③ PROFIL ANL. 255

FYNDLISTA

NR.	ANL.	TYP, ANMÄRKNING
1 (I)	255	Brända ben (0.4-0.6 m ovan steri/botten)
2 (II)	"	" "
3 (III)	"	" "
4 (IV)	"	Skellettdeklar (0.2 m ovan steri/botten)
5 (V)	255	1 järnbit + järnnål (0.2 m ovan steri/botten, under enhäll)
6 (VI)	248 (A: VII)	B.B
7 (VII)	248 "	B.B
8 (VIII)	248 "	B.B
9	248 (A: XI)	B.b + hartstättning
10	248 (A: IV)	B.b
11	248 (A: XVI)	B.b
12	236 (A: XXVII)	B.b
13	236 (A: XXVIII)	1 lerkärl, 1 sköldbuckla, 1 sköldhandtag, hartstättning, sköld delar
14	236 (A: XXX)	B.b
15	236 (A: XXX)	B.b, keramik
16	236 (A: XXXI)	B.b
17	236 (A: XXXII)	B.b + 1 lerkärl
18	A: XVIII	1 lerkärl
19	A: XX	Hartstättning
20	A: XXII	1 lerkärl, 1 bronsfibula, delar av halsring
21	A: XXXIII	Hartstättning
22		
23		
24		

Arkeologisk undersökning av fornl. 236, 248 och 255 på det
södra gravfältet RAÄ 53 Visingsö sn.

Undersökningen föranleddes av en planerad breddning av vägen Kum-
laby-Näs vid korsningen med vägen mot Rönäs.

Det aktuella området utgjordes av ett ca 200 m² N om och i o-
medelbar anslutning till ovannämnda vägskäl och gränsade mot NV
till lövskog.

Området omfattade fornlämningarna 236, 248 och 255 enligt num-
reringar på den år 1933 av Claes Claesson upprättade kartan över
S gravfältet, Visingsö sn.

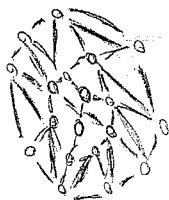
Före undersökningen var fornlämningarna bevuxna med gräs och
mindre buskar. De syntes i markytan såsom i S en hög, svårt
skadad i dess S del, respektive 2 ytterst otydligt avgränsade
stenflak.

Fornlämning 255

Anläggningen var före avtorvningen synlig i markytan som en hög,
ca 11,5 m i diameter, ca 1,2 m hög. Den var mycket svårt skadad
både i S och Ö delen. Strax V om den ursprungliga anläggningens
*kan en ned-
grävning* → centrala del, med ca 2 m diameter och ca 2 m djup. Vidare var an-
läggningen bevuxt med gräs, buskar, en medelstor ek samt ett 20-
tal stubbar av varierande grovlek.

Efter av-torvning kunde konstateras att högen, under det ca 0,1-
0,5 m tjocka ytlagret av grästorv och sandjord i centrum, hade
ett sandjordsblandat röse ca 6 m i diameter med ca 0,1-0,5 m stora
stenar. Enstaka halvmeterstora stenar kunde iakttagas i rösets
yttre kant dock kunde inte någon egentlig kantkedja konstateras.

Inom detta centrala jordblandade röse anträffades dels brända
ben (nr.I-III) ca 0,4-0,6 m ovanför den sterila moränbotten dels
obrädda skelettdelar (nr.IV) ca 0,2 m ovanför samma botten, skall-
ben samt delar av extremiteterna. Skelettet låg i riktning NNO-SSV.

Någon form av anläggning i anslutning till skelettet kunde inte iakttagas. Någon skalldelarna låg på samma nivå som dessa en ca 0,7 m stor markfast håll med flat översida. Där påträffades en nit och en nål av järn (nr.V).

Fornlämning 248

Anläggningen var belägen omedelbart NNO om fornlämning 255. Den var synlig i markytan som en svag förhöjning med ca 8 m diameter, otydligt avgränsad, bevuxen med gräs och småbuskar.

Efter avtorvning framkom ett övre stenlager med ca 0,1-0,3 m stora stenar, med sparsam jordfyllning, omfattande ett område med ca 8 m diam. Därunder framkom en stenblandad jordfyllning med ca 0,1-0,2 m stora stenar, som fortsatte utanför ovannämnda område. Mot Ö avgränsades denna av vägen och mot V av lövskogen. Mot S kunde den inte iakttagas, däremot mot N, mellan fornlämning 248 och 236 och vidare under fornlämning 236 belägen NNO om fornlämning 248. I ett hörn av det ovan omtalade övre stenlagret fanns en knappt märkbar försänkning med ca 2 m diameter och ca 0,1 m djup. Ö delen av anläggningen var skadad av vägen.

I V delen framkom under det övre stenlagret en ca 1,25x2,5 m stor A:VIII kista i N-S riktning av stående hållar, ca 0,4-0,5 m stora. I den småstensblandade jordfyllningen anträffades brända ben och kol ner till ett djup av ca 0,3 m under marknivå. Nedgrävningen för kistan var ca 0,5 m djup. För övrigt anträffades inom anläggning 248 inga fynd.

När den stenblandade jordfyllningen som sträckte sig 0,5 m under markytan bortschaktats, framträdde som mörka fläckar mot den ljusa morängrusbotten 9 gropar, ca 0,6-0,8 m i diameter och ca 0,1-0,2 m djupa, fyllda med fet, sotblandad mylla. Ett par innehöll brända ben spridda i fyllningen (A: XIV, XVI). En (A: XI) hade en drygt halvmeterstor kista av på kant ställda stenar med täckhäll. I kistan anträffades brända ben och hartstätning.

24 likadana gropar påträffades såväl inom som utom anläggning 248 och 236. Se vidare särskild beskrivning.

Fornlämning 236

Anläggningen var belägen drygt ett par meter NNO om fornlämning 248. Den var synlig i markytan som en obetydlig förhöjning med ca 7 m diameter, bevuxen med gräs och småbuskar. Den yttre begränsningen var ytterst otydlig. Efter avtorvning framkom en stenblandad jordfyllning lik den i föregående anläggning 248 beskrivna. OSO om centrum kom en kista i dagen, (A:XXX) ca 0,6x2,0 m stor liggande i N-S riktning. Några hällar stod på kant, övriga var liggande, eventuellt rester av täckhällar. Fyllningen utgjordes av sandblandad jord med upp till 0,1 m stora stenar. Liggande spridda i fyllningen påträffades en krukskärva och brände ben ner till ett djup av ca 0,3 m från markytan. Nedgrävningen för kistan var ca 0,5 m djup.

Någon meter OSO om denna kista och synlig på samma övre nivå framkom 7 liggande hällar ca 0,3-0,8 m stora, liggande i riktning NNO-SSV (A: XXVIII). Några kantställda hällar kunde inte iakttagas, endast en nedgrävning ca 0,5 m djup i NO-SV riktning.

I den feta myllan under hällarna i centrum av nedgrävningen anträffades en sköldbuckla av järn (b) samt ett sköldhandtag av järn (c). I nedgrävningens NO del anträffades på botten skallfragment (a) samt hartstätning (d), vidare anträffades delar av extremiteterna.

Sedan hela området bortschaktats ner till morängrusbotten framträdde här liksom i fornlämning 248 ett flertal gropar, varför hela området från anläggning 255 och så långt mot NO som var möjligt att komma åt rensades och schaktades ner till denna nivå varvid ytterligare ett antal gropar blev synliga (se speciell beskrivning).

Beskrivning av ~~gropar framkomna under utgrävning av anläggningarna 248 och 236. Groparna är tillsammans med de på högre nivå belägna kistorna i möjligaste mån numrerade från SSV mot NNO samt från VNV mot OSO. Diametern varierar från ca 0,3-1,0 m, djupet mellan 0,05-0,2 m. Fyllningen bestod i samtliga :~~

Beskrivning av gropar framkomna under utgrävning av anläggningar-
na 248 och 236. Groparna är tillsammans med de på högre nivå be-
lägna kistorna i möjligaste mån numrerade från SSV mot NNO samt
från VNV mot OSO. Diametern varierar från ca 0,3-1,0 m, djupet
mellan 0,05-0,2 m. Fyllningen bestod i samtliga gropar av fet,
sotblandad mylla. Beträffande groparnas respektive läge se planen.

A:VI Grop, ca 0,5 m i diameter och ca 0,1 m djup. Fylld med
fet sotblandad mylla. Inga fynd.

² A:VIII Grop, ca 0,7 m i diameter och ca 0,1 m djup, med en
fyllning som föregående. Inga fynd.

A:IX Grop, ca 0,6 m i diameter och ca 0,12 m djup med en
fyllning som föregående. Inga fynd.

A:X Grop, ca 0,6 m i diameter och ca 0,08 m djup med en fyll-
ning som föregående. Inga fynd.

A:XI Grop, ca 0,8 m i diameter och ca 0,2 m djup. I groppen en
ca 0,6x0,6 m stor kista av tre på kant ställda flata stenar
ca 0,2-0,4x0,15 m stora och 0,04 m tjocka. Den fjärde sidan mot
ONO begränsades av en häll, 0,5x0,4 m stor och ca 0,1 m tjock. Den
sköt upp ca 0,3 m ovanför de andra stenarna i kistan, vilken täckt-
es av en 0,8x0,5x0,05 m stor häll, under vilken låg ytterliggare en
mindre häll, 0,5x0,3x0,03 m stor. I kistans mycket feta sotblandade
jordfyllning påträffades rester av hartstätning tillhörande ett för-
varingskärl med ca 0,18 m diameter samt brända ben.

A:XIII Grop, ca 0,75 m i diameter och ca 0,15 m djup, med fet sot-
blandad mylla. I centrum en flat sten, 0,3x0,3 m stor. Inga fynd.

A:XIII Grop, ca 0,8 m i diameter och ca 0,12 m djup, med fyllning
som föregående. Inga fynd.

A:XIV Grop ca 0,7 m i diameter och ca 0,1 m djup. I den feta sot-
blandade myllan påträffades brända ben. I övrigt inga fynd.

A:XV Grop ca 0,7 m i diameter och ca 0,12 m djup, med samma
fyllning som föregående. Inga fynd.

A:XVI Grop, ca 0,8 m i diameter och ca 0,15 m djup. I den feta sotblandade jordfyllningen anträffades brända ben. I övrigt inga fynd.

A:XVIII Grop, ca 0,9 m i diameter och ca 0,2 m djup. Fodrad med på kant ställda flata stenar, ca 0,2x0,3x0,15 m stora och ca 0,04 m tjocka. I gropen en kista, ca 0,3x0,3 m stor, av fyra på kant ställda flata stenar ca 0,2x0,12 m stora och ca 0,03 m tjocka. Kistan var täckt av en 0,3x0,2 m stor täcksten, ca 0,03 m tjock. I kistan stod ett lerkärl (?). Samma fyllning som ovan.

A:XVII Grop, ca 0,7 m i diameter och ca 0,1 m djup. Fyllning av fet sotblandad mylla. Inga fynd.

A:XIX Grop, ca 0,3 m i diameter och ca 0,1 m djup. Fyllningen av samma slag som i föregående anläggningar. Inga fynd.

A:XX Grop, ca 0,4 m i diameter och ca 0,12 m djup. Under en flat sten, ca 0,3x0,2 m stor och ca 0,03 m tjock, påträffades delar av hartstätning tillhörande ett förvaringskärl med ca 0,2 m diameter. I övrigt inga fynd.

A:XXII Grop, ca 0,7 m i diameter och ca 0,2 m djup. Över gropen låg en täckhäll, ca 0,7x0,3 m stor och ca 0,04 m tjock. Under hällen anträffades i den feta sotblandade jordfyllningen ett litet upp-och nervänt lerkärl(c), en bronsfibula(a), samt delar av en halsring med kuländar(b).

A:XXIII Grop, ca 0,6 m i diameter och ca 0,15 m djup. I den feta jordfyllningen anträffades hartstätning till ett förvaringskärl med ca 0,2 m diameter. I övrigt inga fynd.

A:XXIV Grop, ca 0,5 m i diameter och ca 0,15 m djup, med en täckhäll ca 0,7x0,3 m stor och ca 0,05 m tjock. Fyllningen samma som i föregående anläggning. Inga fynd.

A:XXV Grop, ca 0,6 m i diameter och ca 0,12 m djup. Fyllningen samma som i föregående anläggning. Inga fynd.

A:XXVI Grop, ca 0,9 m i diameter och ca 0,12 m djup. Fyllning samma som i föregående anläggning. Inga fynd.

o

A:XXVII Grop, ca 0,4 m i diameter och ca 0,1 m djup. I den feta sotblandade jordfyllningen anträffades brända ben. I övrigt inga fynd.

A:XXIX Grop, ca 0,5 m i diameter och ca 0,1 m djup. I fyllningen, som bestod av fet sotblandad jord, påträffades brända ben. I övrigt inga fynd.

A:XXXI Grop, ca 0,6 m i diameter och ca 0,05 m djup. I den feta sotblandade jordfyllningen anträffades brända ben och kol. I övrigt inga fynd.

A:XXXII Grop, ca 0,4 m i diameter och ca 0,12 m djup. Fyllning som i övriga anläggningar. Inga fynd.

A:XXXIII Grop, ca 0,5 m i diameter och ca 0,18 m djup. I den feta sotblandade jordfyllningen påträffades brända ben samt ett lerkärl fyllt med brända ben.

A:XXXIV Grop, ca 1,0 m i diameter och ca 0,12 m djup, fylld med fet sotblandad jord som övriga anläggningar. Inga fynd.

A:XII Har en egendomlig anteckning om fynd av fibula i denna grop. Däremot inget minne av det. Om så är fallet får väl beskrivningen kompletteras.

Västervik i mars 1971

Ragnhild Vogel

(f. Fredberger).

Bilaga 9. Anläggningstabell

Anl nr	Typ	Storlek	Fyllning	Fynd	Anmärkning
A800	Grav, urnebrandgrop	Uppskattningsvis: 0,9 m i diam i toppen, 0,3 m i botten och 0,25 m djup. Skålformad profil.	Ljusbrun lera med något inslag av humus. Bålmörja fanns framförallt i botten av gropen.	Omkring 1 kg brända ben (F7) och 100 bitar av en lerurna (F1).	Graven är från förromersk järnålder 370-160 f.Kr. och benen är troligen från en vuxen, dock inte gammal kvinna.
A820	Grav, stenpackning	Omkring 2,2 x 0,5 m (NNV-SSÖ) i plan.	Ett 30-tal lagda hällar samt ett antal knytnävstora stenar. Fyllning av gråbrun lera med inslag av humus.	I matjorden ovan anl: Keramik (F2), slagg (F6), bränt ben (F8).	Kan ev. höra ihop med tidigare undersökt grav A201.
A858	Grav, stenpackning	Omkring 2,4 x 0,7-1,1 m (NNV-SSÖ) i plan.	Ett 50-tal knytnävstora stenar samt tre något större. Fyllning av gråbrun lera med inslag av humus.	I matjorden ovan anl: Flinta (F3) och bränt ben (F10). i stenpackningen bränt ben (F11).	Hade inte hela utbredningen åt söder framme. Daterad till romersk järnålder 130-330 e.Kr.
A880	Tolkat som stenskonig under A820.	Uppskattningsvis har gropen varit 0,3 m i diam och 0,25 m djup. Hela anläggningen oregelbunden och omkring 1 m i plan.	Ett 20-tal snedställda hällar. Gråbrun lera med inslag av humus.	I stenpackningen: bränt ben (F9).	Daterad till romersk järnålder 230-390 e.Kr.
A911	Härd	Så långt synlig 0,6 m bred och 0,05 m djup.	Skörbränd sten, kol och sot.	-	Endast delvis framme, fortsätter åt norr.

Den nordöstra udden på Visingsö med sin utsikt över norra Vättern, Omberg och Grännasidan upphör inte att förvåna. Var gång vi kommer tillbaka för att undersöka gravfältet på Sandudden finner vi nya ingångar till platsens spännande historia.

I augusti 2018 genomförde Jönköpings läns museum en räddningsgrävning på Sandudden av gravar som var på väg att rasa ut i Vättern. Gravarna var från romersk järnålder. Förutom dessa fann vi ytterligare en grav som var 500 år äldre, från förromersk järnålder, vilket visar att platsen har utnyttjats under lång tid. Den graven innehöll lämningarna av en kvinna som alltså levat på ön för 2300 år sedan.

